

STUDEREN ALS SLEUTEL TOT ULTIEM GELUK

Een evaluatieonderzoek naar de ondersteuning door Braziliaanse NGO's van jonge vrouwen uit de lage klasse bij de toegang tot de universiteit

Studeren als sleutel tot ultiem geluk

Een evaluatieonderzoek naar de ondersteuning door Braziliaanse NGO's van jonge vrouwen uit de lage klasse bij de toegang tot de universiteit

Naam student: K.D. Vos

Studentennummer: 442375

Opleiding: PTO Master Bedrijfskunde

Onderwijsinstelling: RSM Erasmus Universiteit, Rotterdam

Plaats en datum: Papendrecht, 11 juni 2017

Begeleider: dr. B.H.E. Wempe

Tweede lezer: dr. M.J. Flory

© 2017, K.D. Vos

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar worden gemaakt zonder toestemming van de auteur.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	5
Dankwoord	7
Samenvatting	8
1. Inleiding	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Probleemstelling en onderzoeksvraag	11
1.3 Onderzoeksdoelstelling	14
1.5 Onderzoeksopzet	17
1.6 Leeswijzer	17
2. De Capability Approach	19
2.1 Introductie	19
2.2 De Capability Approach en het bevorderen van capaciteiten	20
3. Literatuuronderzoek	25
3.1 Hoger onderwijs in Brazilië	26
3.2 Hoger onderwijs en het realiseren van welzijn	28
3.3 Hoger onderwijs en het bevorderen van educatiecapaciteiten	29
3.4 Hoger onderwijs en het bevorderen van arbeidsmarktcapaciteiten	30
3.5 Het belang van hoger onderwijs voor vrouwen uit de Braziliaanse lage klasse	30
3.6 Educatieve maatregelen van overheid, universiteiten en NGO's	32
3.7 Samenvatting	40
4. Methoden van onderzoek	42
4.1 Normatief evaluatieonderzoek	42
4.2 Methode van dataverzameling	42
4.3 Methode van data-analyse	44
5. Casestudy	44
5.1 Casa do Zezinho	45
5.2 Onderwijsprogramma's	52
5.3 Resultaten	56
6. Conclusie, aanbevelingen en discussie	58
6.1 Aanbevelingen	61
6.2 Discussie	63
Literatuurlijst	65
Bijlagen	72
1. Demografische samenstelling Brazilië	72
2. Basislijst capaciteiten	73
3. Vragenlijst Casa do Zezinho	74

“We willen leren en blijven leren”

(tienermeisje uit de sloppenwijken van Sao Paulo, Brazilië)

Voorwoord

Sinds de tijd van de slavernij is de verdeling van rijkdom in Brazilië volledig uit balans en er is een scherp onderscheid tussen mensen met bezit en zonder bezit. Het land heeft een inwonersaantal van 200 miljoen mensen, waarvan meer dan de helft zichzelf als zwart of gemengd definieert.¹ Deze Afro-Braziliaanse bevolkingsgroep is door de overheid lang buitengesloten van onderwijs, met als gevolg mindere banen, lagere inkomsten en beperkte mogelijkheden om de sociale ladder te beklimmen. Zeventig procent van de Afro-Brazilianen leeft hierdoor onder de armoedegrens.

Toen ik met het Internationaal Project van de RSM naar Brazilië afreisde, was ik niet voorbereid op de realiteit. Het enorme verschil tussen arm en rijk was zichtbaar op elke hoek van de straat. Kinderen slapend onder bruggen, parken vol met daklozen en een kerk met gehandicapten op de toegangstrap, bedelend om een real. Ik ben diep in deze maatschappij gedoken en heb de grauwe wereld achter het dunne gouden randje gezien. Waar echter ook veel liefde, volharding en hoop is. Een van de lichtpuntjes voor de allerarmsten in de sloppenwijken van Sao Paulo is Tia Dag van Casa do Zezinho. Samen met haar man Saulo en tientallen bevlogen medewerkers runt Tia deze NGO (non-gouvernementele organisatie), waar kansarme jongeren scholing krijgen en kennis maken met kunst, filosofie en sport. Meisjes en jongens leren hier opnieuw in zichzelf te geloven. Ze leren ook dat ze bewuste keuzes kunnen maken voor de toekomst. En ze leren dat studeren een weg naar de vrijheid kan zijn, een kans op een betere baan en meer inkomen. Voor de jonge vrouwen kan studeren een ontsnapping betekenen uit hun traditionele rol binnen het huishouden. Het biedt een mogelijkheid om weg te komen uit de cirkel van tienerzwangerschappen, die van generatie op generatie wordt overgedragen.

De meisjes uit de sloppenwijken waren tijdens onze interviews bij Casa do Zezinho gedreven om naar de universiteit te gaan. Een van hen wilde arts worden. Het belang van studies als medicijnen en rechten is groot in een land als Brazilië, met slechte gezondheidszorg en grote ongelijkheid. Deze studies zijn echter, vanwege de kosten en de kwaliteit van het vooronderwijs, grotendeels voorbehouden aan het kleine rijke deel van de bevolking. De meisjes uit lage sociaaleconomische klassen kunnen de studies doorgaans niet betalen. Ze leven in erbarmelijke omstandigheden en kennen bovendien een historie van onderdrukking, discriminatie en geweld.

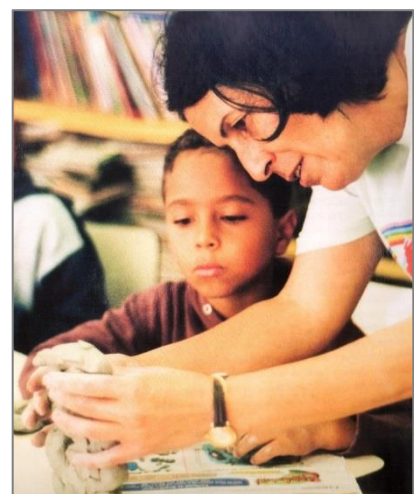
¹ Demografische samenstelling van de Braziliaanse bevolking in Bijlage 1

Hun belang om te studeren en zelfstandigheid te ontwikkelen is groot. Maar juist voor hen zijn de mogelijkheden beperkt. Ze zijn arm, doorgaans gekleurd en vrouw. Ingrediënten die hen in de Braziliaanse maatschappij lang de minste kansen hebben geboden. Degenen met de minste kansen verdienen de meeste aandacht. Dit is de reden waarom ik me op jonge vrouwen uit de Braziliaanse lage klasse heb gericht, als centraal onderwerp. In de hoop iets bij te kunnen dragen aan het verbeteren van hun mogelijkheden om weg te komen uit de ongelijkheidssituatie, al was het maar door de aandacht van de lezer erop te vestigen. De meisjes hebben veel tegen, maar zijn toch bijzonder gemotiveerd om zich uit hun positie te onttrekken. Dat dwingt respect af. In mijn onderzoek verdiep ik me in hoeverre Braziliaanse NGO's als Casa do Zezinho deze jonge vrouwen helpen bij hun streven om naar de universiteit te gaan. De universiteit is voor hen het hoogst haalbare en het betekent in Brazilië daadwerkelijk een kans op de beste banen en een beter leven. Studeren als sleutel tot ultiem geluk.

De bevoegdheid van Tia en Saulo, de hoop en wilskracht van de meisjes en mijn eigen overtuiging dat iedereen gelijke rechten heeft op geluk, zijn de achterliggende drijfveren van dit onderzoek. De foto's in deze thesis vertellen tot slot hun verhaal zonder woorden. Ze zijn grotendeels eigen werk, gemaakt tijdens het onvergetelijke Internationaal Project 2016.

K.D. Vos

Papendrecht, 11 juni 2017

Dankwoord

“Er zijn geen hobbels op de weg, de hobbels zijn de weg.”

(boeddhistisch gezegde)

Er waren tijdens het schrijven van deze thesis hobbels van eenzaamheid en vermoeidheid. Momenten van vallen en weer opkrabbelen, en van doorzettingsvermogen. Maar het was bovenal een weg vol leerzame momenten over het mooie land en haar inwoners, en over mezelf. Wat ik heb geleerd is dat ik, net als de meisjes uit de favelas, wil leren en blijven leren. Dit is dus niet het einde van de weg maar de start van een vervolgroute, die leidt naar mijn eigen ultieme geluk.

Voor zijn wijsheid, geduld, enthousiasme en warme betrokkenheid tijdens mijn reis bedank ik mijn begeleider, Ben Wempe. Hij daagde me uit om net iets verder te kijken of juist los te laten en creatief te denken. Ik heb erg veel van je geleerd, Ben! Dezelfde betrokkenheid heb ik ervaren bij mijn meelezer, Marja Flory. Dank voor je ondersteuning, goede tips en het duwtje in de rug, waardoor het verhaal meer ging leven.

Mijn reisgenote en lieve maatje Marika Roodzant dank ik voor haar vertrouwen, steun en kracht. Wat een bijzondere weg hebben we samen afgelegd en wat hebben we gelachen! Mijn zoon Lauro stimuleerde me om te gaan studeren en door te zetten. Je bent een prachtig mens, blijf wie je bent! Mijn ouders verdienen speciale aandacht. Jullie hebben altijd in mij geloofd. En zelfs vanuit de wereld van Alzheimer is jullie steun en trots voelbaar. Mijn hart vervult zich met liefde. Mijn broers, vrienden en collega's hebben steeds manieren gevonden om me te motiveren en nieuwe energie te geven. Dank voor het begrip voor de teruggetrokken persoon in jullie omgeving. Het komt weer goed, ik beloof het! Bedankt Wellington, voor je hulp bij de vertaling van de teksten! Ana Beatriz en Ana Carolina van Zezinho dank ik voor hun openheid in het interview. Speciale dank aan Nani voor haar inspanningen en geduldige antwoorden op mijn e-mails.

Mijn inspiratiebron is en blijft Tia Dag. Ik dank haar voor het mooie werk dat zij samen met Saulo en haar team verricht. Zij heeft het woord onzelfzuchtigheid uitgevonden. Ik kan niets anders zeggen dan respect...

Samenvatting

Vrouwelijke adolescenten uit de lage klasse in Brazilië hebben niet dezelfde mogelijkheden om universitair onderwijs te volgen als andere bevolkingsgroepen in het land. Het is aan NGO's om deze vrouwen te ondersteunen, zodat ze via hoger onderwijs een betere toekomst kunnen realiseren. Hiermee worden ook traditionele ongelijkheidssituaties doorbroken.

Het doel van dit onderzoek is evalueren hoe NGO's deze adolescenten ondersteunen en waar nog ruimte ligt voor verbetering. De volgende onderzoeksvraag is opgesteld: *In hoeverre bieden Braziliaanse NGO's ondersteuning bij het bewerkstelligen van toegang tot het hoger onderwijs aan vrouwelijke adolescenten uit de lage klasse, die hiermee hun capaciteiten kunnen bevorderen en meer welzijn bereiken?* Capaciteiten zijn individuele vermogens en talenten, die kunnen worden ontwikkeld om het leven te leiden wat men wil.

In dit onderzoek is de Capability Approach gebruikt als raamwerk om het beleid te evalueren van NGO's die zich richten op de ondersteuning van jongeren bij alle onderwijsniveaus. Het beleid is via een representatieve casestudy in de praktijk onderzocht. NGO's bieden op diverse vlakken ondersteuning bij de toegang tot hoger onderwijs. Er zijn echter financiële en informatieve belemmeringen, die de stap naar de universiteit bemoeilijken (Nagaoka, Roderick en Coca, 2009). Daarnaast ontbreekt bij jonge vrouwen vaak de morele ondersteuning van naasten, vanwege gendergerelateerde sociale normen en tradities (Robeyns, 2003). NGO's kunnen hun ondersteuning aanscherpen via programma's die informatie verstrekken over de kosten en financiële mogelijkheden van studeren, en te begeleiden bij de aanvraag- en aanmeldingsprocedures. Programma's die studievaardigheden versterken en ondersteunen bij de voorbereiding op het toelatingsexamen voor de universiteit, blijven van groot belang. Daarnaast worden workshops aanbevolen voor jonge vrouwen die willen studeren, en dit moeten combineren met huishoudelijke- en zorgtaken. De betrokkenheid van naasten bij de programma's is van belang voor het realiseren van meer begrip en ondersteuning. Financiering van de programma's kan worden gezocht via de overheid en nieuwe sponsors. Wanneer NGO's gaan samenwerken met lagere en middelbare scholen, kunnen leerlingen en hun familie in een vroeg stadium op school informatie krijgen over de waarde en (on)mogelijkheden van studeren, in het bijzonder voor vrouwen. Samenwerking met universiteiten wordt eveneens aanbevolen. Eventueel vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op de implementatie van de interventies. Een veldonderzoek lijkt hiertoe aangewezen. Observaties in de praktijk en diepte-interviews met programmadeelnemers en afgestudeerden, en een paneldiscussie met verschillende belanghebbenden, kunnen hier onderdeel van zijn.

1. Inleiding

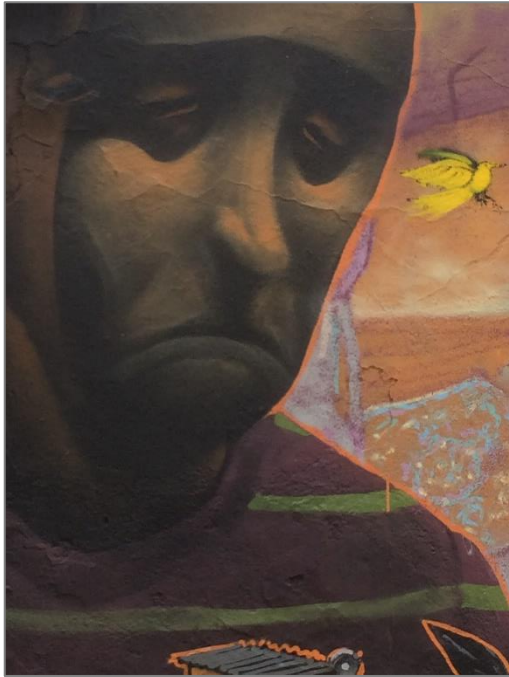
1.1 Aanleiding

In september 2000 riepen de leiders van de Verenigde Naties een initiatief in het leven om wereldwijd gezondheid te bevorderen en armoede te bestrijden. Het initiatief werd onderverdeeld in acht doelen: de Millennium Development Goals (MDG's). De doelen van de MDG's richten zich op de ontwikkeling en bevordering van menselijke rechten en gezondheidszorg. Ze geven speciale aandacht aan de bestrijding van armoede, honger, genderongelijkheid, ziektes, het milieu en de bevordering van educatie (United Nations, 2012). In MDG twee staat educatie centraal, een gebied waar de laatste jaren wereldwijd veel winst is behaald. Sinds 2000 gaat ruim 90 procent van de kinderen in ontwikkelingslanden naar de basisschool. Het aantal kinderen dat niet naar school gaat is ten opzichte van 2000 bijna gehalveerd, van 100 miljoen in 2000 naar 57 miljoen in 2015.² Desondanks kunnen 103 miljoen jongeren nog steeds niet lezen of schrijven. Het derde doel van de MDG's is geconcentreerd op de eliminatie van genderongelijkheid in educatie. Van de ruim 800 miljoen mensen die wereldwijd ongeletterd zijn, is bijna twee derde vrouw (Beyond 2015, 2013). In 2013 zat een op de tien meisjes niet op school, ten opzichte van een op de twaalf jongens. De uit de MDG's voortgevloeide Sustainable Development Goals (SDG's) richten zich daarom met hernieuwde kracht op educatie, met speciale aandacht voor vrouwen. Ze plaatsen educatie bovendien als een essentieel onderdeel binnen de turbulente ontwikkelingen in de huidige samenleving. Er is in deze tijd sprake van snel veranderende arbeidsmarkten, technologische vooruitgang en grote politieke instabiliteit. Educatiesystemen moeten hieraan beantwoorden. Het doel van SDG vier is om tegen 2030 honderden miljoenen mensen te voorzien van basiseducatie en een gelijkwaardige toegang tot secundaire en tertiaire educatie. Hiermee kunnen mannen en vrouwen competenties ontwikkelen om te leven en werken in de huidige duurzame, kennisgedragen en technologische wereld (UNESCO, 2015).

De ambitieuze plannen, de wereldwijd toegenomen investeringen op het gebied van educatie, de toegang tot alle niveaus van het onderwijssysteem en de verhoging van de onderwijsstandaarden zijn in zekere mate succesvol gebleken. Ze hebben in Brazilië echter nog niet geleid tot een definitieve eliminatie van de vorm van armoede die educatief nadeel heet (Guerreiro Osório, 2008). Dit nadeel vloeit voort uit de samenhang tussen maatschappelijke klasse en de toegang tot hoger onderwijs (hogescholen en universiteiten).

² <http://www.sdgnerland.nl/sdgs/doel-4-goed-onderwijs/>

Jongeren uit de lagere sociaaleconomische klassen van de maatschappij treden nog altijd minder vaak toe tot dit type onderwijs dan degenen die afkomstig zijn uit de midden en hogere klassen (Guerreiro Osório, 2008). Ouders uit de hogere klassen streven de beste educatie na voor hun kinderen en kunnen dit ook bekostigen. Degenen die aan de sociale en economische randen van de maatschappij leven hebben deze mogelijkheden veelal niet en dreigen de

volgende generatie van werklozen te worden (Williamson, 1991). Een groot deel daarvan zijn vrouwen. In het rapport “Millennium Development Goals 2015” van de Verenigde Naties wordt gesteld dat vrouwen ontvankelijker zijn voor armoede dan mannen. Factoren zoals gebrek aan sociale bescherming en ongelijke toegang tot betaald werk spelen hierbij een grote rol. Het aandeel vrouwen op de arbeidsmarkt is bijvoorbeeld wereldwijd nog altijd een kwart minder dan dat van mannen (Working Paper MDG, 2015). Educatie is een middel om dit aandeel te verhogen. Het vermindert situaties van ongelijkheid en draagt bij aan het doorbreken van

de cirkel van armoede. Dit is de situatie van het leven tegen of onder de armoedegrens, die van generatie tot generatie wordt overgedragen (Heilbron & Cabral, 2011). Niet alleen de duur van de educatie is van belang voor een betere levensstandaard, maar ook het niveau. Hoger onderwijs leidt tot academische, technische, sociale en managementvaardigheden die essentieel zijn voor het leven in een voortdurend veranderende omgeving (Carnoy, 1994 in Unterhalter, 2010). Hiervan is in Brazilië nadrukkelijk sprake.

Brazilië is een land waar de laatste tien jaar meer dan 36 miljoen mensen uit extreem arme omstandigheden zijn gehaald via het creëren van werkgelegenheid, de introductie van minimumlonen en onderwijsverbeteringen (Fix, Arantes & Tanaka, n.d.). Desondanks is nog altijd 9,8% van de bevolking boven de tien jaar niet in staat om te lezen of schrijven (Lima, 2011). Met deze reden is het Bolsa Familia programma geïntroduceerd, dat zich onder meer richt op het stimuleren van onderwijs voor jongeren in de lagere en middelbare schoolleeftijd.

Ter bevordering van het hoger onderwijs heeft de overheid op basis van het Education For All (EFA) programma van UNESCO diverse initiatieven genomen. Dit heeft in 2012 geleid tot het verstrekken van beurzen voor particuliere universiteiten en onder meer de oprichting van de Universidade Federal do ABC Sao Paulo (UFABC).

Op deze hoogwaardige federale universiteit wordt jaarlijks aan 1.500 studenten een plek geboden. Om de ongelijkheidsproblematiek te bestrijden zijn 750 plaatsen daarvan beschikbaar voor jongeren uit arme gezinnen, waarvan ruim 200 voor zwarte en gemengde Brazilianen.³

De gelegenheid om te studeren neemt voor kansarmen, na decennia van stilstand, geleidelijk toe en de behoefte is ook groeiend. Dit geldt met name voor vrouwelijke adolescenten uit de Braziliaanse lage klasse. De tijdens het RSM Internationaal Project 2016 te Sao Paulo geïnterviewde meisjes benadrukten vrijwel unaniem dat ze wilden studeren. Hoewel ze door de lokale NGO Casa do Zezinho succesvol worden ondersteund gedurende hun primaire en secundaire onderwijsperiode, leek het toetreden tot de universiteit een grote uitdaging. De stimulans van hun ouders ontbreekt, die de rol van dochters nog vooral in het huishouden zien (Robeyns, 2003). Daarnaast zijn ze afkomstig uit arme gezinnen en hebben weinig financiële middelen. Dit deed de vraag opkomen of het wel haalbaar voor hen is om het studiedoel na te streven, vanwege de hoge kosten die ermee gemoeid zijn. Altamirano, López-Calva en Soloaga (2010) stellen in dit verband dat educatie weliswaar noodzakelijk is om armoede te bestrijden maar gelijktijdig een beperking kan vormen om educatie te volgen. Om te voorkomen dat armoede zowel de oorzaak als het resultaat is van het mislukken van de doelstellingen van deze vrouwen, ligt er een grote uitdaging voor ondersteunende instanties, zoals NGO's.

NGO's zijn duidelijk zichtbare fenomenen in de Braziliaanse samenleving. Ze hebben al jaren een aandeel in het verbeteren van de levensomstandigheden van kansarmen en het bestrijden van diverse vormen van ongelijkheid. Veel NGO's bieden, veelal in samenwerking met de overheid, verschillende educatieve programma's aan.

1.2 Probleemstelling en onderzoeksvraag

Probleemstelling

Educatie is de activiteit van een organisatie of persoon, waarmee doelbewust het leren van individuen en/of groepen wordt bevorderd (Doets, Esch, Houtepen, Visser & Sousa, 2008). Educatie wordt onder meer gezien als een recht dat cruciaal is voor het bereiken van andere rechten op persoonlijke, sociaal en economisch vlak. Het leidt tot het verminderen van werkloosheid, een democratische deelname aan de samenleving en het verminderen van ongelijkheid (Beyond 2015, 2013). Via educatie worden kennis en vaardigheden ontwikkeld, wat onderdelen zijn van het menselijk kapitaal. Educatie bevordert de capaciteiten van mensen, wat ertoe leidt dat ze het leven kunnen leiden dat ze willen leiden.

³ <http://www.vigliecca.com.br/en/projects/ufabc-santo-andre>

Hogere niveaus van educatie bevorderen economische groei, verhogen inkomens en de kwaliteit van leven (Glewwe & Kassouf, 2012).

Studenten uit de lage klasse van Brazilië hebben niet dezelfde kansen op hogere educatie als andere bevolkingsgroepen in het land. Dit geldt in sterke mate voor vrouwen uit de lage klasse in de leeftijd van achttien tot vierentwintig jaar, de leeftijd waarop men normaal gesproken toetreedt tot het hoger onderwijs. Dit onderwijs wordt hierna met dezelfde betekenis ook hogere educatie, tertiair, universitair of wetenschappelijk onderwijs genoemd. Hoewel er diverse veranderingen plaatsvinden op het educatieve speelveld, treden de meeste jonge vrouwen uit de Braziliaanse lage klasse (hierna de doelgroep) niet toe tot de universiteit. Om de toegang voor de doelgroep te bewerkstelligen en situaties van ongelijkheid te bestrijden, moeten er door de overheid en onderwijsinstanties meer maatregelen worden genomen. Ook moet er ondersteuning zijn door NGO's. "NGO's" dient gelezen te worden als Braziliaanse NGO's die zich richten op de ondersteuning bij het primaire, secundaire en hogere tertiaire onderwijs. De meeste NGO's hebben inmiddels nieuwe, duurzame educatieprogramma's ontwikkeld op basis van de Decade of the Education for Sustainable Development, onderdeel van de SDG's van de Verenigde Naties. Ze ondersteunen kansarme jongeren bij formele onderwijssystemen, via bijvoorbeeld kennisdeling, audiovisuele ondersteuning en bijlessen.⁴ Ook bieden velen diensten die hen voorbereiden op het hoger onderwijs. Deze diensten worden steeds belangrijker. De economische groei van de laatste decennia heeft in Brazilië geleid tot een tekort aan arbeidskrachten met specifieke vaardigheden. Ongeveer 90% van de nieuwe banen vereisen tenminste een hogeschooldiploma, terwijl 50% van de arbeidskrachten de lagere school niet heeft afgemaakt.⁵ Een toename van studenten uit gemarginaliseerde groepen werkt mee aan de verkleining van het tekort aan arbeidskrachten en leidt bovendien tot een meer gediversifieerde arbeidsmarkt.

Door het bieden van een goede voorbereiding kan de doelgroep ondersteund en gestimuleerd worden om hoger onderwijs te volgen, een groter deel van de arbeidsmarkt in te nemen en bij te dragen aan de ontwikkeling van Brazilië. Hoger onderwijs biedt hen bovendien een manier om problemen van sociale uitsluiting en generaties van armoede het hoofd te bieden, waar zij al decennia mee worden geconfronteerd. Met het verkrijgen van de academische vaardigheden, worden ze zich bewust van en verantwoordelijk voor hun eigen leren, hun potentieel en deelname aan de maatschappij. Vanuit dit oogpunt kan hoger onderwijs dienen als een manier om oude trends te veranderen.

⁴ <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/education-for-sustainable-development/partners/ngos/>

De Capability Approach

De Capability Approach (hierna CA) is een door Amartya Sen ontwikkeld holistisch paradigma, dat als breed normatief kader kan dienen voor de evaluatie en beoordeling van individueel welzijn, sociale regelingen en vormgevingen van beleid (Robeyns, 2003). Sen is een Indiase econoom/filosoof en Nobelprijswinnaar, die zich in de CA baseert op de deugdenethiek van de Griekse filosoof Aristoteles. In dit onderzoek wordt de CA gebruikt om het beleid van Braziliaanse NGO's te evalueren op het gebied van ondersteuning van de doelgroep bij de toegang tot hoger onderwijs. De NGO Casa do Zezinho wordt als exemplarisch voorbeeld genomen om het beleid in de praktijk te toetsen.

Hoger onderwijs kan worden beschouwd als een sociale regeling die bijdraagt aan de ontwikkeling van capabilities (hierna capaciteiten). Capaciteiten zijn de kansen en keuzemogelijkheden die mensen hebben om het leven te leiden dat ze graag willen leiden (Alkire, 2005). De CA beschouwt educatie als een cruciaal element voor het bereiken van menselijk welzijn (Walker & Unterhalter, 2007). Welzijn is de hoogste vorm van menselijk geluk, ook wel ultiem geluk. Aristoteles noemt dit '*eudaimonia*'. Het wordt verkregen door een actieve deelname aan de gemeenschap, en door optimaal te functioneren (Hupperts & Poortman, 2005). *Eudaimonia* bereikt men door goed te leven en goed te handelen. Wanneer het iemand goed gaat, verricht hij of zij de juiste handelingen vanuit de juiste houding, en bereikt daarmee een gevoel van voldoening en tevredenheid. Door vanuit een bepaalde vorm van leren en toewijding zijn of haar potentieel te benutten, kan een individu het hoogste geluk bereiken. Jongeren gaan naar de universiteit om hun potentieel te benutten en hun kennis en vaardigheden (capaciteiten) te bevorderen, om meer welzijn te bereiken. Studeren is voor hen de sleutel tot ultiem geluk. Ze zijn overigens niet alleen geïnteresseerd in onderwijs omdat het hen meer inkomen kan opleveren. Het kan ook ondersteunen bij het bestrijden van bestaande machtsstructuren, het verkrijgen van een beter begrip van niet-economische waarden, zoals zorg of (on)gelijkheid, en het vinden van manieren om hiermee om te gaan (Unterhalter, Vaughan & Walker, 2007). Naast de overheid en andere instituten, hebben NGO's een aandeel in dit proces. Ze beogen kansarme jongeren te ondersteunen in hun vrijheid en zelfbeschikking om, via hoger onderwijs, capaciteiten te ontwikkelen die tot een beter leven leiden. De CA biedt een algemeen raamwerk om hun beleid op dit gebied te evalueren.

Deze evaluatie wordt vanuit de Braziliaanse context benaderd. De Braziliaanse problematiek op het gebied van inkomens-, educatie- en genderongelijkheid is kenmerkend voor veel ontwikkelingslanden. Braziliaanse NGO's richten zich al decennia op innovatieve manieren om de bevolking hierbij te ondersteunen, via onder meer non-formele educatie.

Vanuit de Braziliaanse context kunnen de oorzaken en gevolgen van de complexe problematiek van ongelijkheid, en de manieren om deze te bestrijden, goed worden beoordeeld en als voorbeeld dienen voor andere landen die met dezelfde problematiek worstelen.

De centrale vraag van dit onderzoek is:

In hoeverre bieden Braziliaanse NGO's ondersteuning bij het bewerkstelligen van toegang tot het hoger onderwijs aan vrouwelijke adolescenten uit de lage klasse, die hiermee hun capaciteiten kunnen bevorderen en meer welzijn bereiken?

Voor het beantwoorden van de hoofdvraag zijn een aantal deelvragen geformuleerd:

- *Hoe draagt hoger onderwijs bij aan het realiseren van welzijn?*
- *Hoe draagt hoger onderwijs bij aan het bevorderen van capaciteiten?*
- *Waarom is hoger onderwijs belangrijk voor vrouwelijke adolescenten uit de lage klasse?*
- *Welke middelen worden er door verschillende instanties ingezet om de toegang tot hoger onderwijs te faciliteren?*
- *Hoe wordt door Braziliaanse NGO's in de praktijk ondersteuning geboden?*
- *Dragen de maatregelen van de NGO's bij aan het verwijderen van obstakels en het stimuleren van het volgen van hoger onderwijs? Welke maatregelen kunnen aanvullend worden ingezet?*

1.3 Onderzoeksdoelstelling

Er is een groeiende vraag naar onderzoek met impact, ook wel verantwoordelijke wetenschap genoemd. Dit is onderzoek naar de “grootse uitdagingen” in de samenleving (George, 2016). De uitdagingen worden gezien als “groots” wanneer ze belangrijk zijn op een nationale en mondiale schaal, veel mensen en toekomstige generaties beïnvloeden en er, om de uitdagingen aan te gaan, grote, uitdagende en nieuwe ideeën vereist zijn (Colquitt & George, 2011 in George, 2016). Een van de grootse uitdagingen in de samenleving is de voortdurende ongelijkheid (Verenigde Naties, 2015). Ongelijkheid manifesteert zich in een ongelijke toegang tot mogelijkheden, het beloont verschillende sociale posities en statussen binnen een groep of samenleving en is geworteld in sociaal geconstrueerde categorieën zoals gender of klasse die grenzen bepalen voor inclusie en exclusie en posities van macht en privileges afbakenen (Tilly, 1998 in George, 2016).

Hiervan is in veel opzichten sprake in Brazilië. Het was in 1991 een van de landen met de grootste ongelijkheid ter wereld, met een Gini-coëfficiënt van 0,61 (Wereldbank, 2016). De historische uitsluiting van Afro-Brazilianen en vrouwen heeft geleid tot sociaaleconomische achterstand en schending van rechten op basis van ras en gender (French, 2013 in Touchton, Borges Sugiyama & Wampler, 2017). Door het belichten van een aantal elementen die de ongelijkheid in deze samenleving veroorzaken, en manieren te onderzoeken om deze te bestrijden, tracht dit onderzoek verantwoordelijke impact te leveren. Centraal staat de vraag hoe door NGO's in Brazilië programma's worden ingezet die gebaseerd zijn op de elementen vrijheid en zelfbeschikking uit de CA.

De doelstelling van het onderzoek is via de CA evalueren in hoeverre Braziliaanse NGO's de doelgroep ondersteunen en drempels verwijderen bij de toegang tot de universiteit. De verbeteringen en vernieuwingen die uit het onderzoek voortvloeien kunnen worden gebruikt om het educatief beleid te versterken van Casa do Zezinho en andere Braziliaanse NGO's die zich bezighouden met hetzelfde thema en een goede aansluiting zoeken bij de MDG's, SDG's en daarop gebaseerde onderwijsprogramma's, die gericht zijn op de bestrijding van armoede en ongelijkheid.

De conclusies en discussie uit deze thesis kunnen daarnaast het debat over de meerwaarde van de CA inspireren. Centraal staat de evaluatie van het educatief beleid van NGO's dat is gericht op het verwijderen van obstakels of onvrijheden, waardoor capaciteiten via hogere educatie kunnen worden bevorderd.

1.4 Relevantie

Dit onderzoek is wetenschappelijk relevant omdat het ingaat op de bijdrage van hoger tertiair onderwijs aan het verbeteren van welzijn. Er is al veel onderzoek gedaan naar programma's van overheden en hulporganisaties in ontwikkelingslanden op het gebied van primaire en secundaire educatie. Veel minder is bekend over hun programma's aangaande hogere tertiaire educatie (Unterhalter, 2014). Sinds decennia heeft tertiaire educatie, als middel om economische groei te bevorderen en armoede te bestrijden, in de schaduw gestaan. Volgens Tilak (2005) heeft dit te maken met een tekort aan empirisch bewijs dat dit onderwijsniveau daadwerkelijk invloed heeft op economische groei en armoede.

De laatste jaren neemt de aandacht voor het tertiaire onderwijs echter wereldwijd toe en het belang wordt steeds meer erkend (Bloom, Canning, Chan & Luca, 2013). Zo stellen Bloom, Hartley & Rosovsky (2006) dat hoge tertiaire educatie de bepalende factor en het resultaat is van inkomen en aanzienlijke algemene en individuele voordelen kan opleveren. Tilak (2007) beschrijft het als volgt:

“Hogere educatie verstevigt, evenals secundaire educatie, de winst behaald uit primaire educatie, het geeft vaardigheden die nuttig kunnen zijn voor de arbeidsmarkt en het kan mensen boven de armoedegrens houden en het gevaar wegnemen dat ze terugvallen in educatieve- en inkomensarmoede. Hogere educatie kan mensen boven de armoedegrens tillen door de vergroting van de sociale, werkgerelateerde en economische mobiliteit van hun huishoudens.”

Deze thesis brengt het belang van hogere educatie in relatie tot armoede en ongelijkheid verder onder de aandacht.

Daarnaast is het onderzoek relevant voor NGO's. De problematiek waarmee Braziliaanse NGO's worden geconfronteerd, is hun worsteling om op de lange duur te overleven. Er is een groeiende behoefte aan de evaluatie van hun werkwijze in de praktijk. Hiermee wordt de transparantie vergroot en dat vormt een betere basis voor nieuwe samenwerkingen met de staat en het bedrijfsleven (Campos, Andion, Serva, Rossetto & Assumpcao, 2011). Er is nog weinig onderzoek gedaan naar het beleid op het gebied van programma's rondom hoger onderwijs (Campos et al., 2011). NGO's in Brazilië hebben doorgaans weinig actuele data beschikbaar en velen verdwijnen uit het zicht vanwege diverse redenen. Een aantal hebben een samenwerking met de overheid en sommigen hebben kleine, afzonderlijke onderwijsprogramma's. Een algemeen beeld geven van NGO activiteiten is een uitdaging (Thompson, 2001 in Rose, 2009). Dit onderzoek wil hieraan een bijdrage leveren via een representatieve casestudy van de Braziliaanse NGO Casa do Zezinho. Nieuwe kennis en inzichten in de succesfactoren en knelpunten van het beleid op het gebied van de toegang tot het hoger onderwijs kunnen voor deze en andere NGO's leiden tot veranderingen in de aanpak en mogelijk meer fondsen.

Tot slot is het onderzoek maatschappelijk relevant. Braziliaanse jonge vrouwen krijgen op veel gebieden in hun leven te maken met discriminatie, inclusief op het gebied van educatie en ze kunnen verstrikt raken in een vicieuze cirkel van ongelijkheid (UNESCO, 2011)⁶.

⁶ <http://en.unesco.org/themes/women-s-and-girls-education/better-life-better-future>

Over het algemeen gaan zij minder vaak naar school dan jongens of verlaten school voortijdig vanwege bijvoorbeeld adolescente zwangerschappen, geweld in en rondom school, armoede, huishoudelijke taken of gebrek aan sociale steun. Hierdoor wordt meer discriminatie veroorzaakt. Dit onderzoek belicht de problematiek en het belang van educatie, en met name hogere educatie, om situaties van ongelijkheid te bestrijden.

1.5 Onderzoeksopzet

In dit onderzoek wordt de CA als raamwerk gebruikt om te evalueren in hoeverre de maatregelen van Braziliaanse NGO's de mogelijkheden voor vrouwelijke adolescenten bevorderen om specifieke capaciteiten te kunnen ontwikkelen. Voor het analyseren van de maatregelen is gebruik gemaakt van literatuur uit de management- en organisatiwetenschappen en ontwikkelingsstudies. Vanuit deze literatuur wordt de CA toegepast op hogere educatie, binnen de context van Brazilië. Er wordt hiermee inzicht verkregen in het belang van op hogere educatie gerichte maatregelen van NGO's.

Volgend op het literatuuronderzoek, dat deels theoretisch is en deels beschrijvend, worden de maatregelen via een casestudy in de praktijk onderzocht. Eigen empirische datavergaring bleek niet realiseerbaar. Om deze beperking op te vangen, heeft er secundair empirisch onderzoek plaatsgevonden door onder meer gebruik te maken van data, vergaard tijdens het IP 2016, voor een ander doel. Als exemplarisch voorbeeld dient de NGO Casa do Zezinho in Sao Paulo. Casa do Zezinho houdt zich bezig met kinderen en volwassenen uit de omringende sloppenwijken. Deze NGO richt zich (ook) op empowerment van jonge vrouwen en ziet educatie als de manier om aan de situatie van ongelijkheid en armoede te ontkomen. Oprichtster Tia Dag: "Educatie is de belangrijkste oplossing voor de problemen. Het verhoogt de kansen op een betere toekomst." (IP, 2016). In dit onderzoek wordt ingegaan op de nog weinig beschreven aansluiting van de doelgroep op het hoger onderwijs in Brazilië. De strategieën van NGO's om jongeren bij hun uitdagingen te begeleiden worden geëvalueerd en dit leidt tot conclusies en aanbevelingen, die de werking van NGO's kunnen ondersteunen en versterken.

1.6 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 van de thesis start met een introductie van de CA, die als basis dient voor de evaluatie van het educatief beleid van Braziliaanse NGO's.

De keuze voor de centraal staande educatie- en arbeidsmarktcapaciteiten wordt uiteengezet, gevolgd door de methode van operationalisering van de CA. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvatting en een uitwerking van een conceptueel model van de CA. In hoofdstuk 3 wordt de context van het onderzoek beschreven. Brazilië kent een geschiedenis van uitsluiting van bepaalde bevolkingsgroepen tot het onderwijs. Dit heeft grote ongelijkheid en inkomensverschillen veroorzaakt. De afschaffing van de slavernij, de industrialisatie en de democratisering hebben een nieuw beleid van de overheid tot gevolg gehad, en een toename van het aantal vrouwen dat naar de universiteit gaat.

Academisch onderwijs heeft in meerdere opzichten invloed op welzijn. Het leidt tot een toename van kennis, vaardigheden, menselijke kwaliteiten en een betere levensstandaard. Ook leert het vanuit een breder perspectief naar opties in het leven te kijken. Belangrijke beslissingen worden erdoor beïnvloed, zoals de keuze voor een zwangerschap en het aantal kinderen dat wordt gekregen. Hoger onderwijs draagt ook bij aan het bevorderen van educatiecapaciteiten. Via deze complexe capaciteiten neemt bij studenten het vermogen toe om te kiezen voor het leven dat zij leiden of te zoeken naar alternatieven. Door het bevorderen van arbeidsmarktcapaciteiten worden de mogelijkheden op de turbulente en veeleisende arbeidsmarkt verruimd. De redenen waarom studeren belangrijk is voor de doelgroep, komt eveneens aan bod. Hoger onderwijs biedt de doelgroep kansen om traditionele ongelijkheidsverschillen te verkleinen en een beter inkomen voor zichzelf en hun familie te genereren. De overheid, universiteiten en NGO's verlenen hierbij steun en verwijderen obstakels die de toegang tot hoger onderwijs belemmeren. De wijze waarop dit plaatsvindt wordt uiteengezet. Bij NGO's wordt dit vooraf gegaan door een uitleg over deze kenmerkende organisaties in de Braziliaanse samenleving. Het hoofdstuk sluit af met een samenvatting.

Hoofdstuk 4 gaat in op het onderzoeksontwerp en de methode van dataverzameling. Tevens komt de methode van data-analyse aan bod. Hoofdstuk 5 beschrijft via een representatieve casestudy de manier waarop Braziliaanse jonge vrouwen door NGO's in de praktijk worden ondersteund. De NGO Casa do Zezinho wordt geïntroduceerd, evenals de missie en doelstellingen. Casa do Zezinho heeft verschillende educatieve programma's. Deze worden uitgebreid beschreven. Speciale aandacht gaat uit naar het programma dat is gericht op het hoger onderwijs. Onderzocht wordt in hoeverre Casa do Zezinho slaagt een brug te slaan tussen de wens van jonge vrouwen uit de lage klasse om te studeren, en de kans om dit daadwerkelijk te doen. Ter vergelijking worden de interventies (beleidsmaatregelen) op dit gebied van drie andere NGO's bekeken. Een samenvatting met een presentatie van de resultaten sluit het hoofdstuk af.

In hoofdstuk 6 worden de conclusies van het onderzoek gepresenteerd. Er wordt antwoord gegeven op de centrale onderzoeksvraag, gevolgd door een aantal aanbevelingen. De thesis wordt via de discussie afgesloten.

2. De Capability Approach

2.1 Introductie

De CA is door Amartya Sen in de jaren tachtig en negentig ontwikkeld als een conceptueel raamwerk voor de evaluatie van sociale condities, die leiden tot menselijk welzijn. Volgens Robeyns (2001) is de CA vooral een manier van denken over normatieve zaken, en daarmee een raamwerk van gedachten voor de evaluatie van individueel voordeel en sociale diensten. Educatie kan gezien worden als een sociale dienst, die bijdraagt aan de ontwikkeling van capaciteiten en daardoor verbonden is met vrijheid (Unterhalter, 2007). Via de CA kan beleid op het gebied van educatie worden geanalyseerd en een toename in effectiviteit van de maatregelen voor het bevorderen van capaciteiten worden gerealiseerd.

Sen (1992) beschouwt capaciteiten als behorend bij een individu. Dit onderzoek betreft een groep individuen. De levensstandaard van een individu in een bepaalde maatschappij wordt dezelfde geacht als die van ieder ander individu binnen de groep die zich in dezelfde positie bevindt (Stewart, 2005). Hiermee wordt aangetoond hoe capaciteiten ook vanuit het perspectief van een groep kunnen worden begrepen. Capaciteiten zijn de individuele vermogens en talenten van mensen die nodig zijn om te doen wat men wil doen en te zijn wie men wil zijn (Robeyns, 2010). Capaciteiten bieden mensen een pallet waaruit ze kunnen kiezen om het leven een waardevolle invulling te geven. Combinaties van capaciteiten, die iemands vrijheid weerspiegelen om het leven te leiden dat men leidt of om te kiezen voor een andere manier van leven, worden functionaliteiten genoemd (Alkire, 2005).

Functionaliteiten geven het antwoord op de vraag wat iemand kan zijn of doen in het leven. Het zijn de aspecten die het leven de moeite waard maken. Het zijn elementaire zaken, zoals goed opgeleid zijn en deelnemen aan de samenleving, en meer abstracte concepten als het kunnen beschikken over zelfrespect en het ervaren van welzijn. Het verschil tussen capaciteiten en functionaliteiten is als het verschil tussen het mogelijke en het gerealiseerde, tussen de vrijheid en opties waaruit iemand kan kiezen en de bereikte doelen (Robeyns, 2006).

“Sen beschrijft het verschil tussen capaciteiten en functionaliteiten via een voorbeeld van twee personen, die niet genoeg eten om de functionaliteit goed doorvoed zijn te bereiken. De ene persoon is een hongersnoodslachtoffer in Ethiopië. De andere gaat voor de Chinese ambassade in Washington in hongerstaking, als protest tegen de bezetting van Tibet. Hoewel beide personen de functionaliteit goed doorvoed zijn missen, is de vrijheid die ze hebben om honger te voorkomen cruciaal. De persoon in Washington heeft de capaciteit en keuzevrijheid om de functionaliteiten goed doorvoed en hongervrij zijn te bereiken, die de Ethiopiër mist.” (Robeyns, 2003)

Het menselijke vermogen om keuzes te maken wordt zelfbeschikking genoemd. Zelfbeschikking uit zich in kenmerken als talent en motivatie, dat via menselijke handelingen tot uiting komt. Die handelingen weerspiegelen de onderliggende betekenis, motivatie en het doel van iemand en geeft hem of haar een gevoel van innerlijke kracht (Kabeer, 1999). Zelfbeschikking kan beperkt worden door de sociale, politieke en economische kansen van een individu (Sen, 1999). Sociaal beleid moet er volgens de CA op gericht zijn deze beperkingen te verwijderen en mensen bij hun zelfbeschikking te ondersteunen via het creëren van kansen en mogelijkheden, zodat zij de vrijheid hebben om het leven te leiden dat zij als waardevol beschouwen (Robeyns, 2006). Die ondersteuning vindt onder meer plaats door middel van het bevorderen van empowerment.

Empowerment is de combinatie van bewustwording en deelname, waarmee mensen de samenleving en de plaats die ze daarin hebben leren begrijpen en zich ook gaan inspannen voor veranderingen (Stromquist, 1995, in Kenny & Camenzind, 2007). Empowerment is essentieel voor de toename van kansen op menselijk welzijn. Bij vrouwen leidt empowerment op cognitief niveau tot een bewustwording van de mogelijkheden die zij hebben om hun situatie te veranderen. Op psychologisch niveau ervaren zij een betere levensstandaard en een groter gevoel van eigenwaarde en zelfvertrouwen. Tenslotte krijgen ze op economisch niveau de noodzakelijke vaardigheden om een inkomen te genereren en hiermee hun eigen leven en dat van hun naasten te verbeteren via de toegang tot werk (Kenny & Camenzind, 2007). Empowerment leidt bij de doelgroep onder meer tot de motivatie om een hogere studie te willen volgen.

2.2 De Capability Approach en het bevorderen van capaciteiten

Om het leven te kunnen leiden wat men wil, zijn capaciteiten nodig. Basiscapaciteiten zijn bijvoorbeeld horen en zien, de mogelijkheid tot spreken, liefde en dankbaarheid.

Meer complexe capaciteiten bouwen hierop voort en zijn er onderdeel van, maar ze kunnen alleen worden vergaard door het leveren van grotere inspanningen (Terzi, 2004). In de context van hogere educatie zijn deze capaciteiten slechts te verkrijgen, nadat de basiscapaciteit geletterdheid is bereikt. Er bestaat geen basislijst van complexe capaciteiten. Sen weigert namelijk consequent zich vast te leggen op een “vooraf bepaalde standaardlijst van capaciteiten, gekozen door theoretici zonder enige algemene sociale discussie of openbare redenering” (Sen, 2005 in Robeyns, 2012). Hierdoor wordt het als een uitdaging gezien de CA te operationaliseren (Malpas & Davidson, 2012). Gelijktijdig biedt het ontbreken van een basislijst onderzoekers juist de vrijheid om een eigen lijst te kiezen, zolang er beschikbare data en aannemelijke en gerechtvaardigde maatstaven aanwezig zijn.

Verschillende CA studenten, zoals Alkire en Robeyns, hebben manieren gezocht om de leemte te vullen. Zo heeft Robeyns (2003) een lijst opgesteld van tien pragmatische capaciteiten, die als goede basis kunnen dienen bij het evalueren van sociaal beleid.⁷ De meeste capaciteiten verwijzen naar het sociale aspect van het leven. Hoewel waardevol, zijn een aantal van hen niet toe te passen op hogere educatie. In het licht van het doel van dit onderzoek zijn, vanuit de keuzevrijheid die de CA biedt, onderstaande capaciteiten geselecteerd voor de toepassing op hoger onderwijs:

- Educatie en kennis: in staat zijn om opgeleid te worden en kennis te gebruiken en produceren.

Educatie op elk niveau bevordert de capaciteiten van mensen, zoals vaardigheden, leermogelijkheden en de behoefte aan individuele vooruitgang (Gasper, 2002). Hogere educatie kan alleen verkregen worden via grotere inspanningen en wordt daarmee als een complexe capaciteit beschouwd. De toegang tot hogere educatie is voor meisjes en jongens weliswaar gelijk maar gender gerelateerde sociale normen en tradities maken het in veel landen voor meisjes moeilijker om kennis te vergaren en diploma's te halen (Robeyns, 2003). Juist voor hen is het van belang om de complexe capaciteiten (hierna educatiecapaciteiten) te versterken. Dit zijn leervermogen, logisch nadenken, onafhankelijkheid en rechten. Via deze capaciteiten kunnen vrouwen uit hun traditionele rol ontsnappen en onder meer de kans op een baan vergroten.

⁷ Volledige lijst basiscapaciteiten in Bijlage 2

- Betaald werk en andere projecten: in staat zijn om op de arbeidsmarkt te werken en projecten te starten.

Een betaalde baan leidt tot de vermindering van armoede. De CA beschouwt armoede in eerste instantie als een relatief concept dat uitgaat van de door een individu gewenste levensstandaard en het gebrek aan vrijheid om dit te verwezenlijken via het bevorderen van capaciteiten. Er is echter ook een samenhang met het absolute concept van armoede: het bezitten van het noodzakelijke om een minimaal bestaan te kunnen leiden. Sen (1983) noemt het de relatie tussen de deprivatie van individuele capaciteiten en de deprivatie van goederen, inkomsten en voorzieningen. In die zin kan het bevorderen van capaciteiten gezien worden als resulterend in een vergroting van inkomsten via betaald werk en de bestrijding van absolute armoede.

Vrouwen zijn over het algemeen minder actief op de arbeidsmarkt en worden doorgaans slechter betaald dan mannen (Robeyns, 2003). Een hoge opleiding leidt voor hen tot grotere kansen op de arbeidsmarkt. Het ontwikkelen van de specifieke vaardigheden, die ervoor zorgen dat een beter betaalde baan wordt gekregen en meer inkomen wordt gegenereerd, vraagt complexe capaciteiten (hierna arbeidsmarktcapaciteiten). De via hoger onderwijs verkregen capaciteiten zijn praktisch redeneren, een sociale en participerende instelling, leervaardigheden en (technologische) kennis (Terzi, 2004). Het bevorderen van de bovengenoemde educatiecapaciteiten en arbeidsmarktcapaciteiten leidt tot de individuele capaciteiten: vrijheid, gelijkheid, werkgelegenheid en inkomen.

De bijdrage van Braziliaanse NGO's is de doelgroep kansen en mogelijkheden bieden om deze capaciteiten te bevorderen, zodat zij het leven kunnen leiden dat zij als waardevol beschouwen. Indien de jonge vrouwen willen studeren, moeten de NGO's de toegang tot de universiteit vergemakkelijken en resources (fysieke goederen of inkomen) bieden, waarmee de toegang vereenvoudigd wordt. Dit zijn praktische zaken, zoals transportmogelijkheden of een internetverbinding maar ook meer fundamentele zaken, zoals voldoende inkomen of extra onderwijs. Ook dienen zij te ondersteunen bij de vergroting van zelfbeschikking zodat studenten talenten en motivatie willen ontwikkelen om te studeren. Tot slot dienen ze steun te bieden bij het verwijderen van belemmeringen, zoals de invloed van sociale normen en tradities en genderongelijkheid.

Bij de operationalisering van de CA wordt doorgaans uit vijf methoden gekozen, die afzonderlijk of in combinatie met elkaar worden gebruikt (Alkire, 2007):

- Bestaande data: capaciteiten die zijn gekozen vanwege het gemak of omdat er weinig beschikbare data zijn met de noodzakelijke karakteristieken.
- Aannames: capaciteiten die zijn gekozen op basis van impliciete of expliciete aannames over wat mensen waarden of zouden moeten waarderen.
- Publieke consensus: capaciteiten die verwijzen naar een lijst die al een redelijke mate van legitimiteit heeft verkregen vanwege publieke consensus.
- Voortdurende deliberatieve participatieprocessen: capaciteiten gekozen op basis van periodieke participatieve exercities, die de waarden en perspectieven van belanghebbenden belichten.
- Empirisch bewijs over de waarden van mensen: capaciteiten die zijn gekozen op basis van analyses van deskundigen met betrekking tot menselijke waarden die het meest bijdragen aan mentale gezondheid of sociaal nut.

De aanname dat mensen, ongeacht cultuur, leeftijd, gender, etniciteit en individuele verschillen waarde hechten aan overleven, inkomen en basiseducatie, wordt expliciet gemaakt in de Human Development Index van de Verenigde Naties, die armoede, analfabetisme, onderwijs en levensverwachting in een bepaald land meet en publieke consensus heeft gekregen (Alkire, 2006). Op basis van dezelfde aannames en empirisch bewijs worden educatie- en arbeidsmarktcapaciteiten geacht belangrijk te zijn voor de groep vrouwen van het onderzoek, omdat zij leiden tot (hogere) educatie, inkomen en middelen geven om te overleven.

2.3 Samenvatting

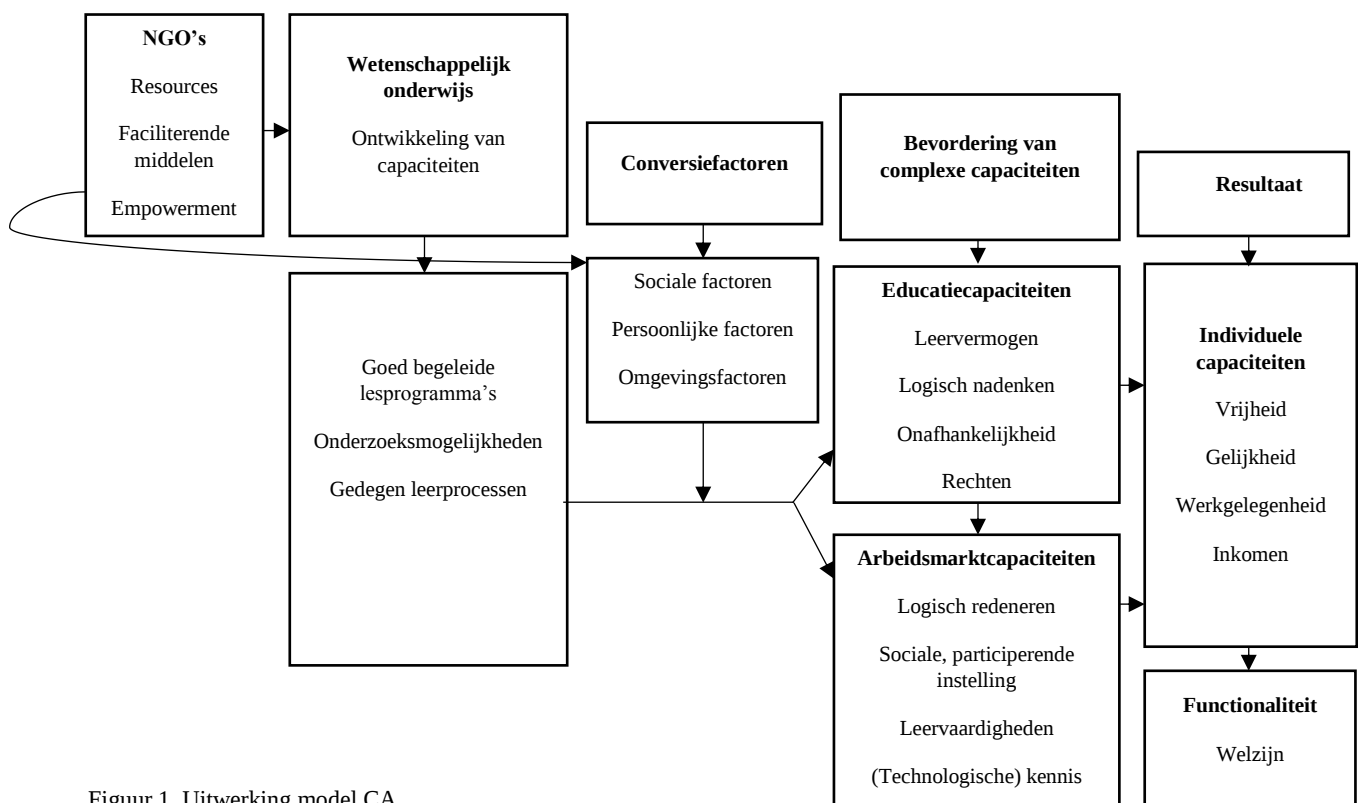
Welzijn houdt in het leiden van een lang en gezond leven, het bezitten van kennis en een redelijke levensstandaard.⁸ Welzijn is mogelijk wanneer, onder meer, capaciteiten worden bevorderd. Mits er sprake is van goed begeleide lesprogramma's, onderzoeksmogelijkheden en gedegen leerprocessen, draagt hogere educatie hieraan bij. Dit onderzoek richt zich vanuit de CA op de bevordering van de educatiecapaciteiten: leervermogen, logisch nadenken, onafhankelijkheid en rechten. Er wordt eveneens gericht op de bevordering van de arbeidsmarktcapaciteiten: logisch redeneren, sociale participerende instelling, leervaardigheden en (technologische) kennis. De keuze voor deze capaciteiten komt vanuit normatieve aannames en empirisch bewijs over de veronderstelde behoeften van de doelgroep.

⁸ <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

Bevordering van de complexe capaciteiten leidt tot individuele capaciteiten: vrijheid, gelijkheid, werkgelegenheid en inkomen. Dit resulteert in de functionaliteit welzijn. Om het proces te faciliteren en ondersteunen zijn bij de toegang tot hoger onderwijs essentieel: resources, faciliterende middelen en empowerment. Er zijn drie moderatoren, in de CA conversiefactoren genoemd, die ervoor zorgen dat de ontwikkeling van de capaciteiten daadwerkelijk plaatsvindt, of dit juist kunnen belemmeren (Robeyns, 2003):

- Persoonlijke factoren, zoals intelligentie, leesvaardigheid en motivatie.
- Omgevingsfactoren, zoals infrastructuur, publieke goederen en geografische locatie.
- Sociale factoren, zoals politiek beleid, sociale normen, discriminerende situaties, gendersverschillen, sociale hiërarchie en machtsrelaties.

Als een persoon bijvoorbeeld onvoldoende geletterd is of als een overheid of een dominante sociale cultuur een wettelijke of sociale norm bepaalt, waarbij vrouwen niet worden geacht om te studeren, wordt het veel moeilijker of zelfs onmogelijk om deze capaciteit te ontwikkelen en een functionaliteit te bereiken (Alkire, 2005). Ondersteuning van NGO's bij de toegang tot hogere educatie moet daarom eveneens gericht zijn op deze beïnvloedende factoren. De samenhang tussen alle elementen is weergegeven in onderstaand raamwerk (figuur 1), dat in grote lijnen is gebaseerd op een model van Robeyns (2003).

Figuur 1. Uitwerking model CA

De onderdelen van het raamwerk en hun samenhang worden in het volgende hoofdstuk nader onderzocht. Na een beschrijving van de geschiedenis van hoger onderwijs in Brazilië, wordt ingegaan op de waarde van dit onderwijs voor de doelgroep. Belangrijke issues uit de samenleving worden belicht en er wordt gekeken naar educatieve maatregelen die verschillende instanties en in het bijzonder Braziliaanse NGO's inzetten, zodat jongeren de vrijheid hebben capaciteiten te ontwikkelen.

3. Literatuuronderzoek

In dit hoofdstuk wordt de samenhang tussen hoger onderwijs en het bevorderen van capaciteiten en welzijn besproken, en de rol die ondersteunende organisaties hierbij spelen. Er wordt antwoord gegeven op de volgende deelvragen: *hoe draagt hoger onderwijs bij aan het realiseren van welzijn? Hoe draagt hoger onderwijs bij aan het bevorderen van capaciteiten? Waarom is hoger onderwijs belangrijk voor vrouwelijke adolescenten uit de lage klasse? Welke middelen worden er door verschillende instanties ingezet om de toegang tot hoger onderwijs te faciliteren?*

Universitair onderwijs leidt tot het bevorderen van capaciteiten en geeft individuele voordelen, zoals betere kansen op werk, een hoger salaris en een grotere mogelijkheid om te sparen en investeren. Dit resulteert in het ervaren van groter welzijn (Bloom et al., 2013). De toegang tot het onderwijs moet echter goed worden georganiseerd, zodat de benodigde kennis en vaardigheden systematisch door studenten kunnen worden vergaard. Onderzoek wijst uit dat naast de eerste drempel om toe te treden tot het hoger onderwijs, zijnde de verhoging van academische kwalificaties, er een gelijktijdige toegang moet zijn tot begeleiding, informatie en ondersteuning die jongeren nodig hebben bij de toelatingsprocedure (Nagaoka, Roderick & Coca, 2008). In dit hoofdstuk komt de manier aan bod waarop voor dit doel door verschillende instanties middelen worden ingezet.

Er zijn diverse factoren die een rol spelen in het proces van educatie, waaronder de culturele, sociale en economische context van een land en de positie van een individu, welke wordt beïnvloed door bijvoorbeeld gender en afkomst. Voor een begrip van de context in dit onderzoek wordt in paragraaf 3.1 de geschiedenis van het Braziliaanse onderwijs geschetst. Ook wordt een beeld gegeven van de cultuur en de positie van vrouwen. Paragraaf 3.2 gaat in op de samenhang tussen educatie en welzijn. Paragraaf 3.3 beschrijft de educatiecapaciteiten en paragraaf 3.4 de arbeidsmarktcapaciteiten, die via hogere educatie worden ontwikkeld. Paragraaf 3.5 gaat in op de wens van de doelgroep om te studeren.

Overheid, universiteiten en NGO's hebben maatregelen genomen om de toegang tot wetenschappelijk onderwijs te bewerkstelligen. Hierover wordt in paragraaf 3.6 een uitleg gegeven. Het hoofdstuk sluit in 3.7 af met een samenvatting.

3.1 Hoger onderwijs in Brazilië

Geschiedenis

Brazilië is een land dat een lange historie van onderdrukking en segregatie kent. Dit is ontstaan rond 1500 met een bevolkingsaanwas van zes miljoen mensen, die tot aan de negentiende eeuw heeft geduurd. Ruim 60 procent van de nieuwe bewoners van Brazilië bestond uit Afrikaanse slaven, die bijzonder weinig rechten en educatie hadden (Sokoloff & Engerman, 2000). Na de afschaffing van de slavernij in 1888 gingen de meeste kinderen uit deze bevolkingsgroep niet of nauwelijks naar school en de ongeletterdheid was bijzonder hoog (Skidmore, 2004). De volwassenen werden weinig betrokken bij politieke besluitvormingen. Hierdoor was een kleine

groep van voornamelijk blanke Brazilianen in staat om economische instituties op te richten, waarmee ze zichzelf konden verrijken en hun macht konden vergroten (Acemoglu & Robinson, 2012). Brazilië groeide in Latijns-Amerika uit tot het land met het hoogste percentage ongeletterdheid en onafgemaakte scholing. Er was een enorme kloof tussen blanke en zwarte en gemengde inwoners. De Portugezen hadden de pers verboden om boeken, kranten of tijdschriften te publiceren. De bevolking moest naar Portugal om te studeren en publiceren (Skidmore, 2004). De eerste openbare universiteit van Brazilië werd pas in 1932 opgericht. Er waren

vooral blanke studenten van Europese komaf, die op de toegang waren voorbereid in exclusieve onderwijsinstituten. Dit had gevolgen voor de aanhoudende inkomensverschillen en de sociaaleconomische positie van de grote groep die geen toegang tot dit onderwijs had (Skidmore, 2004).

De economische groei met ongeveer dertien procent per jaar in de periode van 1950 tot 1970, vanwege de fabricatie van machines, transportmaterialen en plastic, zorgde ervoor dat Brazilië in 1980 de zevende grootste economie in de wereld werd.

De bevolking in de landelijke gebieden groeide explosief en miljoenen van hen, voornamelijk van Afrikaanse afkomst, trokken naar de stedelijke gebieden op zoek naar werk. Hogere managementposities waren alleen beschikbaar voor het kleine deel van de bevolking dat toegang had tot hoger onderwijs. Lagere posities werden schaarser vanwege de competitie. De opbrengsten vloeiden niet terug in de maatschappij en er werd weinig geïnvesteerd in de bouw van scholen, huizen en ziekenhuizen. Er was geen officieel recht op gelijkwaardige educatie en de armoede nam toe. Degenen die geen baan konden vinden vestigden zich in favelas of sloppenwijken, vaak omschreven op basis van een lijst van kenmerken zoals armoede, zelfgebouwde huizen, slechte infrastructuur en illegaliteit (Gilbert & Gulger, 1982). De favelas ontwikkelden zich in de loop der jaren tot gemeenschappen van grotendeels Afro-Braziliaanse inwoners met hun eigen commercie, basisscholen en publieke instituties (Skidmore, 2004). De jonge vrouwen uit dit onderzoek zijn grotendeels afkomstig uit deze bevolkingsgroep.

Na de periode van het militaire regime van 1964 tot 1985 werd Brazilië een democratie en ontstond er een politieke en sociale druk om het onderwijssysteem te hervormen. In 1988 werd de Burger Constitutie opgesteld, met het recht op werk, voldoende inkomen, vakantie, sociale zekerheid en educatie (Zavarucha, 1998). Het gaf een impuls aan de ontwikkeling van wetenschappelijk onderwijs. Waar universiteiten voorheen vooral non-profit instellingen waren, verbonden aan de katholieke kerk, werden er in de jaren negentig veel profit instituten opgericht. Tussen 2000 en 2012 steeg het aantal onderwijsinstituten van 1004 naar 2416. Het aantal studenten steeg in deze periode van 1,8 miljoen in 2000 naar bijna zes miljoen in 2012.⁹ Een groot deel daarvan zijn vrouwen.

Cultuur en de positie van vrouwen

Tot aan de twintigste eeuw waren Braziliaanse vrouwen vrijwel buitengesloten van educatie. De ongeletterdheid onder hen was bijzonder hoog (Beltrao & Alves, 2009). Deze uitsluiting heeft een historische oorzaak. Het feit dat de Brazilianen slavernij hebben gekend en, vanwege de Portugese overheersing, sterk beïnvloed zijn door de katholieke kerk, heeft duidelijke sporen en diepgewortelde gedragingen in de culturele identiteit achtergelaten (Connell, 1995). Het wordt aangenomen dat het Latijns-Amerikaans machisme (machocultuur) tijdens het kolonialisme is ontstaan. De overheersers verschaften zowel de stimulans als het model voor het machisme, het katholicisme bracht de ideologie van de vrouwelijke ontkenning en de economische onderdrukking blokkeerde andere mogelijkheden voor de autoriteit van mannen (Connell, 1995).

⁹ http://download.inep.gov.br/download/superior/censo/2012/resumo_tecnico_censo_educacao_superior_2012.pdf

De overheersing van mannen was hiermee geboren en de ontwikkeling van vrouwen gestremd. Er ontstonden bijna onwrikbare gendersverschillen; mannen moesten dominant zijn en vrouwen passief, anders kon er een motief zijn voor inquisitie (op persoonlijk niveau en/of via institutionele controle). De institutionele macht is nog steeds groot en diverse religieuze bewegingen hebben invloed op het collectieve beeld van gender (Salles, 1999). Dit heeft een grote uitwerking op de positie van Braziliaanse vrouwen. Mede dankzij de inspanningen van vrouwenorganisaties, is er vanaf begin twintigste eeuw een educatieve inhaalslag gerealiseerd. De genderkloof is op ieder niveau van onderwijs sterk verkleind. In 2012 was van de afgestudeerde Braziliaanse studenten zelfs drie vijfde deel vrouw (The Economist, 2012).¹⁰

3.2 Hoger onderwijs en het realiseren van welzijn

Iedere vorm van onderwijs heeft een positieve invloed op de kwaliteit van leven. Onderwijs ondersteunt een individu bij het ontwikkelen van een begrip van de waardevolle elementen in het leven, en het vergroot de vaardigheden die ervoor zorgen dat een betere levensstandaard kan worden bereikt (Unterhalter et al., 2007). Het leidt tot een verbetering van de algemene leefomstandigheden en een grotere kennis over bijvoorbeeld gezondheid, voeding en hygiëne, die doorgegeven wordt aan de volgende generaties.

Educatie opent de geest en doet mensen beseffen dat zij niet het leven hoeven te leiden dat hun ouders leefden maar dat ze ook andere opties hebben (Robeyns, 2006). Het geeft daarnaast mogelijkheden om te ontsnappen aan situaties van ongelijkheid. Zo leert educatie vrouwen bijvoorbeeld dat zij gelijk zijn aan mannen, het geeft hen zelfvertrouwen en meer handvatten om hun problemen zelfstandig op te lossen (Alkire, 2005). Hogere educatie traint bovendien om vanuit een breder perspectief te denken (Stromquist, 1997). De mogelijkheid tot educatie kan leiden tot een verandering van de voorkeur en de bewuste keuze van vrouwen om wel of niet zwanger te worden en leidt tot minder adolescente zwangerschappen (Wereldbank, 2012). Wanneer er hoop is op economische vooruitgang, is het wenselijk om het moederschap uit te stellen en te investeren in menselijk en sociaal kapitaal (Kearny & Levine, 2014). Hoe hoger de leeftijd van de eerste seksuele activiteit, hoe groter het gebruik van anticonceptie en dit neemt toe naarmate het niveau van educatie stijgt (Heilborn & Cabral, 2011). Hoe hoger het niveau van opleiding, hoe minder kinderen een vrouw krijgt.¹¹ Studies hebben aangetoond dat Latijns-Amerika eruit springt, waar het de relatie tussen vruchtbaarheid en educatie betreft (Verenigde Naties 1987, Weinberger et al., 1989 in Castro Martin, 1995).

¹⁰ <http://www.economist.com/node/21557799>

¹¹ <http://blogs.worldbank.org/health/female-education-and-childbearing-closer-look-data>

Vrouwen zonder formele scholing hebben in deze landen gemiddeld zes tot zeven kinderen. Hoger opgeleide vrouwen hebben, net als vrouwen in ontwikkelde landen, gemiddeld twee tot drie kinderen. In kleinere gezinnen is de kans groter om voldoende geld te hebben om iedereen te onderhouden en kinderen naar een betere school te laten gaan en te laten studeren. Kinderen in huishoudens van hoger opgeleide ouders blijven langer op school en hebben daarmee zelf ook zicht op een betere toekomst (Beyond 2015, 2013).

Hogere educatie bevordert complexe capaciteiten van een individu, wat een positieve invloed heeft op werk en inkomen en uiteindelijk leidt tot een betere levensstandaard (Argyle 2001 in Anand, Hunter & Smith, 2005). Hoger onderwijs wordt gezien als de cruciale motor voor ontwikkeling, vanwege de productie, verspreiding en overdracht van economisch productieve, innovatieve en technologische kennis (Carnoy, 1994 in Unterhalter, 2010). Dit verhoogt de kans op werk voor hoger opgeleiden, omdat hun opleiding beter aansluit bij de huidige eisen van werkgevers. Voor elk jaar gevolgd onderwijs wordt het gemiddelde salaris met tien procent verhoogd (United Nations, 2014). Hogere educatie leidt daarom op veel vlakken tot het realiseren van welzijn, in sociaal, economisch en mentaal opzicht.

De Meulemeester en Rochat (1995) onderstrepen hierbij wel het belang dat de sociale, politieke en economische structuren en het technologische niveau van de omgeving, waar het educatieve systeem toe behoort, zodanig zijn dat afgestudeerden ook daadwerkelijk gebruik kunnen maken van hun vergaarde kennis.

3.3 Hoger onderwijs en het bevorderen van educatiecapaciteiten

In het hoger onderwijs wordt studenten de gelegenheid geboden om verschillende capaciteiten te ontwikkelen die educatief zijn, zoals leervermogen en logisch nadenken, en van meer algemene aard, zoals onafhankelijkheid en rechten. Jongeren moeten van deze capaciteiten worden voorzien om rationeel te kunnen denken over alternatieven om hun leven beter te leven, nu en in de toekomst (Brighouse, 2005 in Unterhalter et al., 2007). De complexe capaciteiten, die samenhangen met hogere educatie, bevorderen naast menselijke vaardigheden, ook kansen op een beter leven.

Via hoger onderwijs worden kenmerken ontwikkeld als de vaardigheid om te onderhandelen, ad hoc kennis en het ontwikkelen van gelijkwaardige relaties (Fukuda-Parr & Hill, 2002). Hogere educatie bevordert daarnaast het aanpassings- en acceptatievermogen voor wat betreft veranderingen, nieuwe ideeën, methodes of manieren van denken.

Dit zijn cruciale capaciteiten in de mondiale markteconomie, waar flexibiliteit en kneedbaarheid essentieel zijn voor economisch succes en sociale erkenning (Fukuda-Parr et al., 2002). Voorwaarde voor het bevorderen van de educatiecapaciteiten is dat het hoger onderwijs goed begeleide lesprogramma's, onderzoeksmogelijkheden en gedegen leerprocessen biedt (Billet, 2009).

3.4 Hoger onderwijs en het bevorderen van arbeidsmarktcapaciteiten

Hogere educatie is zinvol voor zowel mensen als de maatschappij. De wereld verplaatst zich meer in de richting van kenniseconomieën en hogere educatie kan landen terrein doen winnen ten opzichte van meer technologisch geavanceerde samenlevingen, omdat afgestudeerden meer kennis hebben van en beter in staat zijn om gebruik te maken van nieuwe technologieën (Bloom et al., 2013). Tegen de achtergrond van de voortdurende veranderingen in de maatschappij, informatiestromen en plattere bedrijfsstructuren met minder toezicht, zijn de werkperspectieven voor afgestudeerden verschillend dan vroeger. Harvey, Moon en Sand Geall (1997, in Stephenson & Yorke, 1998) stellen dat huidige werkgevers zoeken naar werknemers met kennis, vaardigheden en persoonlijke kenmerken als intellect, bereidheid om te leren, zelfmotivatie, initiatief en verantwoordelijkheid.

Hoger onderwijs ontwikkelt capaciteiten als praktisch redeneren, een sociale en participerende instelling, leervaardigheden en (technologische) kennis (Terzi, 2004). Dit zijn capaciteiten die werkgevers verwachten van nieuwe werknemers om het werk goed uit te kunnen voeren, en die nodig zijn voor individueel succes op de werkvloer (Billet, 2009). Met deze arbeidsmarktcapaciteiten nemen voor jongeren de kansen op de arbeidsmarkt in hoge mate toe.

3.5 Het belang van hoger onderwijs voor vrouwen uit de Braziliaanse lage klasse

Ongeveer 90% van de nieuwe banen in Brazilië vereisen volgens de Internationale Arbeidsorganisatie tenminste een voltooide middelbare schoolopleiding.¹² Over het algemeen hebben Braziliaanse vrouwen tegenwoordig een hogere opleiding dan mannen. Dit is ook noodzakelijk om hun kansen op de arbeidsmarkt te vergroten (Lovell, 2000). Agénor en Canuto (2013) stellen:

¹² Burnier and Goncalves, "Dificuldade de Encontrar Mão de Obra Qualificada afeta Economia Brasileira."

Braziliaanse vrouwen zijn tegenwoordig beter opgeleid en hebben een groot aandeel in hogere tertiaire educatie dat het aandeel mannen ruimschoots overschrijdt. Het aandeel vrouwen met een universitair diploma op de arbeidsmarkt is van 7,4 procent in 1992 tot 11,9 procent in 2007 toegenomen, in vergelijking met de mannen waarvan het aandeel van 5,3 naar 7,3 procent is gegaan.

De motivatie onder vrouwen om te studeren is groot. Voor de doelgroep hangt dit vaak samen met hun achtergrond. Uit een onderzoek van de Braziliaanse Nationale Enquête onder Huishoudens blijkt dat van de Braziliaanse meisjes tussen de tien en veertien jaar en afkomstig uit arme gezinnen, 78% huishoudelijke taken uitvoeren ten opzichte van 56% van de jongens (BRASIL, 2006 in Carvalho, 2015). Van deze meisjes besteedt 32% meer dan elf uur per week aan deze activiteiten, ten opzichte van 8% van de jongens (Artes & Carvalho, 2010 in Carvalho, 2015). Het gegeven dat een groot deel van de meisjes zo goed als geketend is aan het huishouden, leidt ertoe dat zij positief over school denken en het zien als een plaats voor sociale contacten, vrijheid en ontspanning (Carvalho, 2015).

Dit verklaart ook de wens van de meisjes om verder te leren, wat tijdens het IP Brazilië duidelijk naar voren kwam. Ze willen zichzelf van de voorgaande generatie onderscheiden door niet als tiener of jonge twintiger te trouwen, voor het gezin te zorgen en lage inkomensberoepen uit te oefenen. Ze zijn meer gedisciplineerd en gehoorzaam op school maar investeren ook actiever in leren dan jongens, die vaak vroeg de rol van inkomensverschaffer op zich nemen en gedurende hun lagere en middelbareschooltijd al slecht betaalde (bij)banen hebben (Carvalho, 2015). Voor meisjes is school een plaats waar geen huishoudelijk werk verricht hoeft te worden, waar ze erkend en gewaardeerd worden en waar mogelijkheden worden geboden voor een betere toekomst.

Afro-Braziliaanse vrouwen, waaruit de doelgroep voor een groot deel bestaat, hebben doorgaans een lagere opleiding dan blanke vrouwen en zijn in minder betaalde functies werkzaam (Lovell, 2000). Hogere educatie is voor hen niet alleen belangrijk voor het bereiken van persoonlijke doelen maar ook om de barrières op werkgebied in de arbeidsmarkt te slechten, die meer kansen geeft aan blanke vrouwen en aan mannen met soms minder jaren opleiding (Beltrao, 2009). Hoger onderwijs biedt hen de kans om vaardigheden en kennis te vergaren die nodig zijn om inkomens- en genderverschillen te verkleinen (Unterhalter, 2014).

Volgens Nagoaka et al. (2008) kan hierbij wel een aspiratiegat ontstaan tussen de educatieve aspiraties van de vrouwen, en het werkelijk kunnen deelnemen aan de studie en het behalen van een universitair diploma.

De vrouwen zijn overtuigd van het belang van een hoger diploma voor de verbetering van hun potentieel op de arbeidsmarkt (Nagoaka et al., 2008). Echter hebben deze verhoogde aspiraties geleid tot enorme uitdagingen voor de overheid, onderwijsinstututen en ondersteunende instanties. Toegang hebben tot de universiteit is immers niet voldoende, de doelgroep moet de vaardigheden en middelen hebben om toe te treden en de ondersteuning krijgen om te overleven in deze omgeving. Wanneer het aspiratiegat te groot is, kan dit leiden tot een gevoel van frustratie (Altamirano et al., 2010). De aspiraties verworden dan tot onvervulde dromen, met alle negatieve gevolgen van dien.

3.6 Educatieve maatregelen van overheid, universiteiten en NGO's

De behoefte om eeuwenlange tradities te doorbreken is bij de doelgroep sterk aanwezig. Zij hebben door hun situatie dromen en autonomie gekweekt om te willen en kunnen ontsnappen uit hun traditionele rol (Carvalho, 2015). Bij de wens om te studeren kunnen de jonge vrouwen echter geconfronteerd worden met bijvoorbeeld een gebrek aan financiën, waardoor het onderwijs niet gevolgd kan worden (Carvalho, 2015). Ook ontbreekt regelmatig de stimulans van ouders, die een hoge opleiding zien als iets dat alleen voor zoons kan bijdragen aan betere baan, gezien hun functie als kostwinnaars (Robeyns, 2003). Het aspiratiegat dreigt.

Indien de doelgroep primaire en secundaire educatie heeft gevolgd, als voorwaarde voor de toelating tot de universiteit, krijgen zij wanneer ze willen studeren vaak met een viertal obstakels te maken:

- Financiële beperkingen. De financiële middelen ontbreken om de studiekosten te dekken, waaronder studiegelden, boeken, computer, internetverbinding en reis- en verblijfkosten.
- Educatieve beperkingen. Aan het hoger onderwijs gaat een secundaire opleiding in een openbare instelling vooraf, die van lagere kwaliteit is dan in een particuliere instelling. Er is daarmee onvoldoende aansluiting op de ingewikkelde toelatingsexamens voor de universiteit. De federale universiteiten zijn gratis maar hebben een beperkt aantal plaatsen. De betere particuliere universiteiten zijn duur.
- Sociale beperkingen. Er is sprake van een cultuur waar hogere educatie van vrouwen van huis uit niet wordt gestimuleerd. Politiek beleid, sociale normen, tradities en onevenwichtige machtsrelaties hebben eveneens een belemmerende invloed.

- Informatieve beperkingen. De doelgroep heeft beperkte toegang tot informatie over de mogelijkheden om te studeren, waaronder de toelatingsprocedure, ondersteuning bij de toegang, de toegang tot beurzen en eventuele kinderopvang.

De Braziliaanse overheid, universiteiten en NGO's zetten op verschillende manieren programma's in om met deze obstakels om te gaan en het onderwijs te stimuleren.

Overheidsprogramma's

Sinds 2000 is het grootste deel van de voorzieningen vanuit de educatieve MDG's en hierop gebaseerde ontwikkelingsprogramma's naar het wereldwijd verbeteren van primaire en secundaire educatie gegaan (Unterhalter, 2013). Hierin zijn ook grote successen geboekt. Zo ook in Brazilië, dat investeert in educatie als onderdeel van de ontwikkeling van kennis en vaardigheden van de bevolking en het verminderen van armoede en ongelijkheid. Brazilië is een land met enorme inkomensverschillen, waarbij de rijkste tien procent van de inwoners vijftig procent van het nationaal inkomen ontvangt en de armste tien procent minder dan een procent.¹³

In 2003 heeft de Braziliaanse overheid het conditionele cashtransferprogramma (CCT) Bolsa Escola in het leven geroepen, later het Bolsa Familia programma genoemd. CCT programma's bieden vergoedingen aan armen terwijl ze gedragsmatige veranderingen teweegbrengen in de vergroting van menselijk kapitaal (Fiszbein & Schady, 2009 in Thouchton, Borges Sugiyama & Wampler, 2017). Onder bepaalde voorwaarden verstrekt de Bolsa Familia, bij voorkeur aan vrouwen, een vergoeding aan gezinnen waarvan het maandinkomen per capita lager ligt dan 140 reais. Het programma had in 2006 al 44 miljoen mensen bereikt en 52 miljoen mensen tegen het einde van 2009.¹⁴ Het meeste geld wordt gebruikt om voedsel te kopen, schoolspullen en kleren voor de kinderen (Veras Soares, Perez Ribas & Guerreiro Osório, 2007). De voorwaarde voor de financiële vergoeding is onder meer dat kinderen tussen de zes en zeventien jaar naar school gaan. Een deelnemende moeder uit een Braziliaanse favela:

“Mijn kinderen weten dat wanneer we het geld ontvangen, ze meer hebben om te eten en dat maakt hen gelukkiger. En ze spijbelen niet, omdat ze weten dat het geld afhankelijk is hun aanwezigheid op school.”¹⁵

¹³ <http://en.mercopress.com/2010/03/gap-between-rich-and-poor-in-latinamerica-is-largest-in-the-world-says-un>

¹⁴ http://mdgpolicynet.undg.org/ext/MDG-Good-Practices/mdg2/MDG2A_Brazil_Bolsa_Familia.pdf

¹⁵ <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2010/05/27/br-bolsa-familia>

Sinds de introductie is de deelname aan school met 5,5% toegenomen en de uitval met 7,8% verminderd. Ongeveer 94% van alle kinderen in de lagere schoolleeftijden en 92% van de allerarmsten nemen aan het programma deel. De Bolsa Familia heeft daarnaast geleid tot een daling van 12% van de armoede en een vermindering van ongelijkheid (Veras Soares et al., 2007). De Gini-coëfficiënt is sinds de komst van het programma tussen 1995 en 2004 met 4,7% gedaald. De Bolsa leidt niet, zoals sommige critici beweren, tot het verlaten van de arbeidsmarkt (Veras Soares et al., 2007). De deelname aan de arbeidsmarkt, in het bijzonder die van vrouwen, is met 2,6% hoger dan onder degenen die niet aan het programma deelnemen. Hunter en Borges Sugiyama (2014) stellen dat de Bolsa Familia van grote waarde is omdat het toont hoe de overheid tegen arme mensen aankijkt, het helpt hen het beeld van zichzelf als volwaardige inwoners te zien. De Bolsa vermindert daarom niet alleen materiele armoede, maar geeft ook een gevoel van sociale inclusie (Hunter et al., 2014).

Inmiddels staat in Brazilië sinds enkele jaren tertiaire educatie ook onder de aandacht. De wens om te studeren is bij veel jongeren aanwezig maar de Bolsa Familia levert de gemarginaliseerden slechts een maandelijks bijdrage van ongeveer 70 reais per kind, wat niet dekkend is voor de studiekosten. Deze kunnen oplopen tot 4.000 reais per maand, exclusief reiskosten en boeken (IP, 2016). Het zijn daarom vooral rijke jongeren die in Brazilië academisch onderwijs volgen. Van de geregistreerde studenten valt 74% in de categorie met het hoogste inkomen van het land en 4% in de categorie met het laagste inkomen (UNESCO, 2009). De overheid is inmiddels overgegaan tot het verstrekken van beurzen aan studenten uit de lage inkomensklasse via het Prouni (Universiteit voor Allen) programma. Hiermee zijn ook zij in staat hoger onderwijs te volgen op de betere particuliere universiteiten.¹⁶ Sinds de lancering in 2004 hebben meer dan 120.000 studenten per jaar van de Prouni gebruik gemaakt (Wereldbank, 2010). Daarnaast is het Fundo de Financiamento ao Estudante de Ensino Superior (FIES) programma in het leven geroepen. Dit programma verstrekt leningen met vaste lage rentepercentages, die de helft van de studiekosten dekken, aan studenten die niet deelnemen aan de Prouni.¹⁷ Sinds de introductie in 1999 hebben meer dan 1,2 miljoen studenten gebruik gemaakt van de FIES¹⁸. Het meest recente initiatief van de Braziliaanse overheid is het Nationale Plan voor Educatie 2014-2020. Het plan is bedoeld om het aantal inschrijvingen op de universiteit van studenten tussen de achttien en vierentwintig jaar met 33% te verhogen.

¹⁶ <http://www.truth-out.org/speakout/item/34238-brazil-s-federal-universities-approach-racial-quota-implementation-deadline>

¹⁷ http://gse.buffalo.edu/org/inthigheredfinance/files/Country_Profiles/Latin_America/Brazil.pdf

¹⁸ <http://policymatters.illinois.edu/income-inequality-and-educational-inequality-comparing-the-u-s-and-brazil/>

Ook worden er investeringen gedaan in publieke educatie tot zeven procent van het GDP (Gross Domestic Product) tegen 2018, en tien procent tegen 2020.¹⁹

De overheidsinspanningen op alle onderwijsniveaus heeft in Brazilië inmiddels succesvol geleid tot een daling van het aantal ongeletterden van 16,3 miljoen in 2000 naar 13,2 miljoen in 2012.²⁰

Maatregelen van universiteiten

In het kader van de verhoging van democratie en tolerantie in de samenleving, dienen jongeren capaciteiten te kunnen ontwikkelen om een autonoom levenspad te plannen. Dit hangt samen met hoe vrij ze zijn om deel te nemen in verschillende omstandigheden en of er een gelijkheid in vrijheid is om deel te nemen (Nussbaum, 2000). Universiteiten spelen een rol in de vrijheid en gelijkheid om aan hoger onderwijs deel te nemen. De selectie van studenten begint immers aan de poorten van de universiteit en toegang of afwijzing kan de ongelijkheid in de samenleving doen afnemen of juist vergroten (Unterhalter, 2010).

Bij de selectie is allereerst het bezitten van een afgeronde secundaire opleiding een vereiste. Dit is bij adolescenten uit de Braziliaanse lage klasse vaak niet het geval (Guerreiro Osório, 2008). De prestigieuze openbare universiteiten zijn weliswaar gratis maar zij hebben een beperkt aantal plaatsen. Voor populaire studies als rechten en medicijnen zijn er soms 200 aanmeldingen voor een studieplek. De toetreding vindt bovendien plaats via ingewikkelde examens (vestibular), waardoor degenen die geen dure extra bijscholing hebben gehad, buitengesloten worden. Het toelatingsexamen wordt daarmee een van de grootste belemmeringen voor studenten van lage inkomensfamilies om openbare instituten voor hogere educatie te betreden.

De paradox is ontstaan dat studenten die zich financieel het meeste kunnen veroorloven voor hun hogere educatie, niet alleen in de beste scholen terecht komen maar ook niets hoeven te betalen voor de lessen.²¹

In de complexe context van inkomensongelijkheid, ongeletterdheid en historische educatieve uitsluiting heeft de Braziliaanse overheid zich in de jaren negentig, volgens de richtlijnen van UNESCO en de Wereldbank, genoodzaakt gezien maatregelen te nemen om het aantal universiteiten, studieplaatsen en opleidingen te vergroten (Araujo, 2012).

¹⁹ <https://internationaleducation.gov.au/International-network/Latin%20America/policyupdate/Pages/Article-Brazil-National-Plan-for-Education-2014-2024.aspx>

²⁰ <http://thebrazilbusiness.com/article/the-brazilian-educational-system>

²¹ <https://www.theatlantic.com/education/archive/2015/04/brazil-where-free-universities-largely-serve-the-wealthy/389997/>

In deze periode zijn er veel particuliere universiteiten bijgekomen. Een aantal hiervan ligt in de buitenwijken. Het merendeel van de Brazilianen kunnen deze echter niet bekostigen (McCowan, 2007). De studiekosten voor de betere opleidingen lopen op tot meer dan 3.000 reals per maand. Ondanks de Prouni en FIES blijven veel jongeren uit de lage klasse financiële problemen ondervinden en kiezen zij doorgaans voor lagere kosten en eenvoudigere opleidingen (Araujo, 2012). Opleidingen voor goedbetaalde banen als medicijnen, tandheelkunde en engineering zijn duurder dan bijvoorbeeld sociale opleidingen en pedagogie (McCowan, 2007). Ongeveer 80% van de aanmeldingen vindt daarom plaats bij de goedkoopste particuliere instituten. Deze zijn van lagere academische kwaliteit (Wereldbank, 2010). De barrières om onderwijs aan een openbare universiteit te volgen hebben de jongeren geen keuze gelaten dan kwalitatief minder onderwijs aan particuliere instituten te volgen en een baan te vinden om de extra studiekosten te betalen. Voor een grote groep jongeren worden hiermee de kansen op de arbeidsmarkt verkleind, waar vooral kwalitatief hooggeschoold personeel wordt gevraagd en studenten, die afgestudeerd zijn van de federale universiteiten, de voorkeur genieten.

Om de educatieve ongelijkheid te bestrijden heeft de Braziliaanse overheid in 2012 de Wet van Sociale Quota's uitgevaardigd. In deze wet wordt bepaald dat de helft van de plaatsen in de openbare universiteiten voorbehouden moet worden aan studenten die op openbare middelbare scholen zitten. De helft van deze plaatsen moet naar studenten gaan die afkomstig zijn uit families met inkomens van minder dan anderhalf keer het minimumloon (ongeveer 1.550 reals). Volgens een onderzoek uit 2005 van het Instituut voor Geografie en Statistiek maken zwarte en gemengde studenten 49,5% deel uit van de bevolking die in armoede leeft. Universiteiten moeten daarom ook plaatsen beschikbaar stellen aan zwarte en gemengde studenten, al naar gelang hun aantallen in de lokale populatie.²²

De UFABC is een van de jongste Braziliaanse openbare universiteiten die zich ook op kansarmen richt. Opgericht in 2006 met de doelstelling “in interactie met de maatschappij bij te dragen aan de materiele en intellectuele welvaart van mensen, door programma's te bieden om gemarginaliseerden te helpen en stimuleren.”²³ Het quotasysteem is een van de maatregelen van de UFABC. Het quotasysteem is omstreden. Guerreiro Osório (2008) roemt het vanwege de positieve invloed op de klasse- en rassenongelijkheid.

²² <http://www.truth-out.org/speakout/item/34238-brazil-s-federal-universities-approach-racial-quota-implementation-deadline>

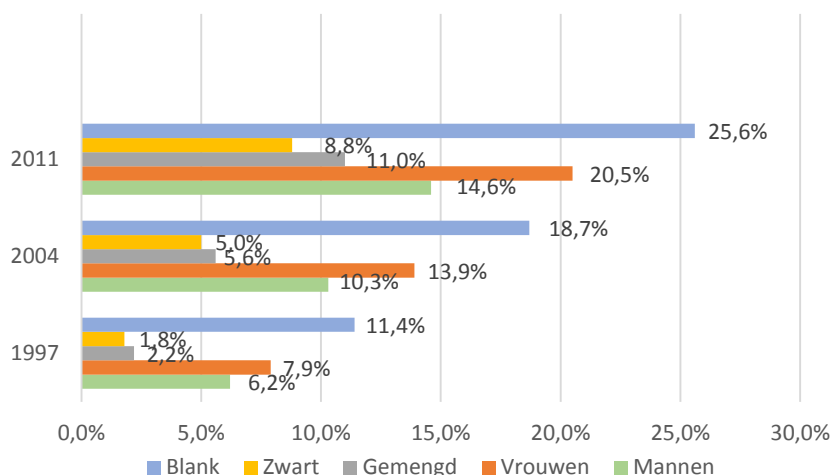
²³ <http://prograd.ufabc.edu.br/en>

Lazaro (2012)²⁴ stelt echter dat het op grote bezwaren stuit, omdat veel Brazilianen nog steeds problemen hebben om de rassenverschillen in de maatschappij te erkennen:

“De quota’s leggen de rassenongelijkheid in Brazilië bloot, die in de huidige tijd, meer dan een eeuw na het einde van de slavernij, nog steeds de Braziliaanse maatschappij domineert.”

Ondanks de quota’s blijven de toelatingsexamens een uitdaging voor jongeren uit de lage klasse. Daarnaast heerst het vooroordeel op universiteiten dat zwarte en gemengde studenten minder goed presteren dan hun blanke medestudenten, de wil bij hen ontbreekt om te leren en dat de aanwezigheid van mensen uit de quotagroep de academische leerniveaus zouden verlagen.²⁵ Essentieel is daarom ook de ondersteuning van de leerinstututen en hun stafleden bij het daadwerkelijk hanteren van de quota’s.

De relatie tussen afkomst en de toegang tot de universiteit wordt aangegeven in onderstaande figuur 2. Tevens wordt hierin het percentage mannen en vrouwen aangegeven, dat in de afgelopen vijftien jaar is toegetreden tot Braziliaanse universiteiten.

Figuur 2. Percentage Braziliaanse universiteitsstudenten (18 tot 24 jaar)²⁶

Braziliaanse NGO's

NGO's zijn gericht op het leveren van diensten aan de samenleving in gelijktijdige interactie met overheden en andere belangrijke organisaties, die hiermee structurele problemen kunnen aanpakken zonder dat zij de werkelijkheid en problematiek van de samenleving uit het zicht verliezen (Garrison, 1996).

²⁴ <http://of.org.br/noticias-analises/a-grande-minoria/>

²⁵ <http://www.truth-out.org/speakout/item/34238-brazil-s-federal-universities-approach-racial-quota-implementation-deadline>

²⁶ http://www.correiobraziliense.com.br/app/noticia/eu-estudante/ensino_ensinosuperior/2012/10/18/ensinoensinosuperior_interna,328551/universidade-mais-perto-de-alunos-pobres.shtml

Braziliaanse NGO's zijn duidelijk aanwezige en extreem gevarieerde fenomenen, een mengeling van christelijk geloof en marxisme, activisme en professionalisme (Landim, 1993). Over het algemeen zijn het organisaties zonder lidmaatschappen. Ze zijn in de jaren zeventig begonnen als vrijwilligersgroepen, vooral afkomstig uit de katholieke kerk, universiteiten en politieke partijen, die de nadruk legden op armoedebestrijding in de samenleving (Garrison, 1996). De oprichters waren activisten die binnen de muren van de kerk beschutting hadden gevonden tegen de onderdrukking, intellectuelen die de bureaucratie van de universiteiten moe waren of politieke activisten die de ideologieën van hun partijen ontgroeid waren en na het einde van de dictatuur in 1985 het land weer binnen kwamen. Via nieuwe, autonome instituten boden zij professionele diensten en programma's aan de basis van de samenleving (Garrison, 1996).

Vanaf 1990 zochten de NGO's meer samenwerking met de staat en het bedrijfsleven en het concept filantropisch ondernemen werd geïntroduceerd, gericht op gezamenlijke duurzame ontwikkeling. Dit model was overgenomen van de Verenigde Staten, evenals de benaming de derde sector, ook wel de non-profit sector genoemd. De insteek sloeg aan en leidde tot een grote groei van Braziliaanse NGO's tot de huidige 338.000²⁷, variërend van miljoenenorganisaties tot kleine organisaties in de gemeenschap. In 1999 werd een speciale wet uitgevaardigd: de Derde Sector Wet.

De diensten van Braziliaanse NGO's variëren van aids-gerelateerde projecten, milieubescherming, problematiek met betrekking tot vrouwen of straatkinderen tot onderwijs. Rose (2009) stelt dat de positieve ervaringen over de dienstverlening sterker belicht worden dan de uitdagingen, waarmee NGO's en de jongeren die de programma's volgen worden geconfronteerd. Het aankaarten van de problemen kan gezien worden als het bekritisieren van de overheid waarmee NGO's samenwerken, of de fondsen waarvan zij afhankelijk zijn in gevaar brengen (Rose, 2009). Veel NGO's hebben contracten met de gemeente. McCann (2008) stelt dat dit in het beste geval tot een samenwerking heeft geleid die antwoord geeft op de onmiddellijke nood van mensen, en drijft op de energie van vrijwilligers en een mix van publieke en particuliere fondsen. In sommige gevallen heeft het echter geleid tot een opzettelijk misbruik van het geld van de belastingbetaler. Als gevolg hiervan is een parlementaire commissie ingesteld om corruptie onder de NGO's te onderzoeken. Slechts een handvol Braziliaanse NGO's heeft een positie van volledige onafhankelijkheid bereikt (McCann, 2008).

²⁷ <http://thebrazilbusiness.com/article/forming-a-non-governmental-organization-in-brazil>

Educatieve programma's NGO's

NGO's houden zich traditioneel bezig met non-formele educatie. Non-formele educatie is een in de jaren zestig geïntroduceerde term die alle georganiseerde onderwijsprogramma's omvat die buiten de formele schoolse kaders vallen (Doets et al., 2008). Het is een proces van levenslang leren (La Belle, 2000). Non-formele educatie is van groot belang voor de bestrijding van problemen uit de maatschappij op het gebied van gezondheid, voeding, werkloosheid en onderwijs, die ontwikkelingslanden lijken te karakteriseren (La Belle, 2000). Non-formele educatie geeft jongeren de toegang tot een gestructureerd leren, het verstevigt hun zelfvertrouwen en helpt hen wegen te vinden om bij te dragen aan hun gemeenschappen.

De educatieve programma's van Braziliaanse NGO's baseren zich grotendeels op de DESD en Todos Pela Educação²⁸ (TPE). De DESD richt zich vooral op de onderliggende principes en waarden die via educatie ontstaan (UNESCO, 2005). Het TPE komt voort uit de EFA. Het heeft als uitgangspunt het bevorderen van gelijkheid op ieder onderwijsniveau door het verstrekken van middelen, die alle kinderen en tieners van kwaliteitseducatie voorzien. Het doel van TPE is dat ieder kind tussen de vier en zeventien jaar naar school gaat en elke student een middelbaar diploma bezit tegen de leeftijd van negentien jaar. De overheid voorziet TPE van een bijdrage tot tien procent van het GDP tegen 2020. De TPE brengt verschillende vertegenwoordigers van de Braziliaanse maatschappij bijeen in samenwerkingsvormen. Overheidsinstanties, leerkrachten, ouders, studenten, onderzoekers en maatschappelijke organisaties houden zich daarin bezig met de verbetering van educatie. Het netwerk beoogt onder meer een grotere deelname van de bevolking aan hoger onderwijs en het openen van nieuwe inkomensmogelijkheden voor gemarginaliseerden en grotere sociale inclusie. Veel NGO's nemen aan deze samenwerkingsvormen deel.

Waar de overheid educatieve programma's ontwerpt, implementeert en monitort, is de toegevoegde waarde van de NGO's dat zij gevestigde netwerken hebben in de regio's die zij bedienen, relaties hebben met de inwoners met de grootste nood, en kennis hebben van de meest effectieve pedagogische praktijken voor deze bevolkingsgroep (Patrinos, Barrera-Osório & Guáqueta, 2009). Er zijn ook Braziliaanse NGO's die zich rechtstreeks richten op scholing van kinderen die daarvan zijn uitgesloten, zoals minderheidsgroepen, straatkinderen en mensen met een handicap (Rose, 2009). Ze hebben afzonderlijke kleine onderwijsprogramma's, die gericht zijn op kennisdeling, educatieve ondersteuning en aanvullend onderwijs.

²⁸ https://www.todospelaeducacao.org.br/quem-somos/o-tpe/?tid_lang=2

Webber en Calderon (2015) stellen dat Braziliaanse NGO's zich doorgaans intensiever bezighouden met andere issues dan hogere educatie. Hoger onderwijs wordt echter ook door NGO's steeds vaker gezien als een belangrijk element, dat onder meer verbonden is aan economische vooruitgang. Sommige NGO's hebben ruimtes waar (aankomend) studenten gratis gebruik kunnen maken van computers en internet. Ook worden gratis computercursussen

Foto: Elisângela Leite

gegeven. Diverse NGO's begeleiden jongeren richting het hoger onderwijs via bijlessen voor de toelatingsexamens.²⁹ De toelatingsexamens hebben, zoals gesteld, lang gezorgd voor een verdeling tussen de klassen in Brazilië. Midden- en hogere klasse studenten komen van privéscholen af en hebben niet alleen een betere voorbereiding

binnen hun scholen gehad, maar besteden vaak een jaar na de middelbare school aan een privé cursus die speciaal gericht is op het toelatingsexamen (McCann, 2008). NGO's verlenen deze dienst gratis of tegen een kleine vergoeding. De voorbereidingen op de examens zijn belangrijk maar niet genoeg om de uitsluiting van bepaalde groepen tot hogere educatie te verwijderen. De studenten missen vaak informatie over het aanmeldingsproces, studievaardigheden, begeleiding van ouders en zelfvertrouwen. Met de achterstandspositie van vrouwen vormen deze factoren een grote uitdaging, wanneer de doelgroep toelating zoekt tot de universiteit.

3.7 Samenvatting

In het literatuuronderzoek is de geschiedenis van het hoger onderwijs in Brazilië beschreven en is ingegaan op de cultuur en de positie van vrouwen. Decennia van klasse- en inkomensverschillen hebben geleid tot de uitsluiting van universitair onderwijs van bepaalde bevolkingsgroepen. Na de dictatuur is het aantal studenten en opleidingsinstituten snel toegenomen en zijn de genderverschillen in het hoger onderwijs geleidelijk afgenomen. In 2012 was zelfs drie vijfde deel van de Braziliaanse studenten vrouw. Hoger onderwijs heeft in veel opzichten een positieve invloed op de kwaliteit van leven. Het leiden van een goed leven staat gelijk aan het ervaren van welzijn. Hoger onderwijs leidt onder meer tot een betere gezondheid en een bewustere keuze voor zwangerschappen.

²⁹ <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/education-for-sustainable-development/partners/ngos/>

Daarnaast wordt hoger onderwijs gezien als de cruciale motor voor de ontwikkeling van mensen, vanwege de productie, verspreiding en overdracht van economisch productieve, innovatieve en technologische kennis (Carnoy, 1994 in Unterhalter, 2010). De kans op werk neemt voor hoger opgeleiden toe, omdat hun opleiding beter aansluit bij de eisen van de huidige arbeidsmarkt. Voor elk jaar gevolgd onderwijs stijgt het gemiddelde salaris.

Wetenschappelijk onderwijs biedt de gelegenheid om educatieve en algemene capaciteiten te ontwikkelen, zoals leervermogen, logisch nadenken onafhankelijkheid en rechten. Het vergroot het aanpassings- en vernieuwingsvermogen van studenten, wat essentieel is voor sociale erkenning en economisch succes. Daarnaast bevordert het capaciteiten als praktisch redeneren, een sociale en participerende instelling en technologische kennis. Dit zijn capaciteiten, die Braziliaanse werkgevers verwachten van nieuwe werknemers. Een voorwaarde voor het bevorderen van deze educatie- en arbeidsmarktcapaciteiten is dat het hoger onderwijs goede lesprogramma's, onderzoeksmogelijkheden en gedegen leerprocessen biedt.

Hoger onderwijs biedt voor vrouwen uit de Braziliaanse lage klasse mogelijkheden om onder situaties van armoede en genderonderdrukking uit te komen, die van generatie op generatie worden overgedragen. Bij de toegang kunnen ze echter tegen financiële, educatieve, sociale en informatieve belemmeringen oplopen. De overheid en universiteiten bieden hiervoor ondersteunende middelen. Er zijn beurzen en leningen beschikbaar voor de private universiteiten en quota's om bepaalde groepen van plaatsen op de gratis openbare universiteiten te voorzien.

Braziliaanse NGO's richten zich vooral op non-formele educatie via kleine onderwijsprogramma's of geven in samenwerkingsverbanden uitvoering aan de DESD en TPE. Ze bieden computerlessen en gratis internet en organiseren programma's ter voorbereiding op de toelatingsexamens, die het voor de jongeren zonder dure bijscholing vrijwel onmogelijk maakt om toe te treden tot de gratis openbare universiteiten. Bij de toetreding tot zowel de particuliere als de openbare universiteiten blijven er echter diverse obstakels bestaan voor de doelgroep. Hoe NGO's met deze factoren in de praktijk omgaan, wordt via een casestudy onderzocht. Dit wordt voorafgegaan door een beschrijving van de gebruikte onderzoeksmethode in het volgende hoofdstuk.

4. Methoden van onderzoek

Dit hoofdstuk zet de methoden van het onderzoek uiteen. In paragraaf 4.1 wordt de onderzoekssoort beschreven, gevolgd door de methode van dataverzameling in paragraaf 4.2. Paragraaf 4.3 gaat tot slot in op de methode van data-analyse.

4.1 Normatief evaluatieonderzoek

Het onderzoek kan getypeerd worden als een normatief evaluatieonderzoek. Evaluatieonderzoek heeft als doel het bepalen of doen slagen van een beleidsinterventie (Swanborn, 2004). Doorgaans verwijst het naar onderzoek dat zich richt op het meten van de effectiviteit van instituties of sociale programma's. Het doel van dit onderzoek is een normatief oordeel te vellen over in hoeverre het beleid van Braziliaanse NGO's de doelgroep ondersteunt bij de toegang tot hoger onderwijs. Het onderzoek beoogt hiermee een bijdrage te leveren aan de oplossing van een probleem dat zich in de praktijk afspeelt (Swanborn, 2004). Het probleem en de "grootse uitdaging" in Brazilië is de cirkel van armoede en ongelijkheid, die van generatie op generatie wordt overgedragen. Het volgen van hogere educatie door de doelgroep kan bijdragen om deze cirkel te doorbreken. De CA dient als normatief kader om de interventies van de NGO's te evalueren. Het onderzoek analyseert diepgaand of de interventies bijdragen aan het faciliteren van de toegang tot hoger onderwijs en formuleert aanbevelingen om het beleid te versterken. De resultaten worden vooral beschouwend en niet in cijfers besproken, waarmee het een kwalitatief onderzoek is (Verschuren & Doorewaard, 2007).

4.2 Methode van dataverzameling

Er heeft een bureauonderzoek plaatsgevonden, bestaand uit een literatuuronderzoek door middel van wetenschappelijke boeken, vakliteratuur, jaarverslagen, artikelen en papers uit de universiteitsbibliotheek en gevonden via Google Scholar, Web of Science en zoekmachines op het internet. Gebruikte zoektermen zijn: Brazilië, klassenongelijkheid, genderongelijkheid, armoede, (hogere) educatie, onderwijs, (toegang tot de) universiteit, vrouwen, empowerment, zelfbeschikking, welzijn, arbeidsmarkt, overheid, NGO's en CA. Er is gebruik gemaakt van materiaal van verschillende auteurs om een eenzijdige blik te voorkomen. Ook heeft er voortdurende reflectie over de resultaten plaatsgevonden en is de controle door medestudenten en begeleiders op de interpretaties van de onderzoeker gebruikt.

Eigen empirische datavergaring is niet realiseerbaar gebleken. Om deze beperking op te vangen, heeft er secundair empirisch onderzoek plaatsgevonden door bestaande kwalitatieve data te herordenen, te analyseren en te interpreteren en zodoende diepgang te bereiken (Verschuren & Doorewaard, 2007). Het in het kader van het IP 2016 verzamelde materiaal met betrekking tot de preventie van tienerzwangerschappen is opnieuw bekeken voor de doelstelling van dit onderzoek. Het betreft literatuur, interviewverslagen, aantekeningen, door derden aangeleverd materiaal, data verzameld vanaf de websites van de NGO's, foto's en observaties gemaakt in het veld, en uitgewerkte "thick descriptions" van de observaties.

Op basis van de theorie is een aantal elementen vastgesteld waaraan Braziliaanse NGO's moeten voldoen om de doelgroep te kunnen ondersteunen. In een representatieve casestudy van NGO Casa do Zezinho worden deze elementen in de praktijk onderzocht. Door een enkele casestudy aan te houden, wordt meer diepte gegenereerd (Verschuren & Doorewaard, 2007). Er wordt duidelijk welke beleidsmaatregelen op het gebied van hogere educatie zijn genomen, waarom ze zijn genomen, hoe ze zijn geïmplementeerd en met welk resultaat (Schramm, 1971 in Yin, 2003). Ter vergelijking zijn de programma's op het gebied van hoger onderwijs van drie andere NGO's bekeken. Op basis hiervan worden conclusies getrokken over de effectiviteit van het beleid. Op grond van de theorie wordt aangenomen dat onderzoeksconclusies uit de casestudy ook in alle andere gevallen zullen opgaan (Yin, 2003).

Directe dataverzameling in het veld om ontbrekende informatie aan te vullen en het materiaal beter te interpreteren was niet mogelijk. Daarom heeft aanvullend kwalitatief onderzoek plaatsgevonden in de vorm van een gestandaardiseerd interview. Het doel hiervan was een dieper inzicht verkrijgen over hoe de maatregelen van Casa do Zezinho op het gebied van educatie eruitzien, op welke manier de doelgroep wordt ondersteund bij de toegang tot de universiteit, de wijze van financiering van de programma's en de ervaren mate van succes. De vragen zijn beantwoord door Ana Beatriz Fernandes Nogueira, pedagogisch directeur, en Ana Carolina de Souza, projectcoördinator van Zezinho. Omdat het interview schriftelijk heeft plaatsgevonden en er geen direct contact was, is non-verbale informatie, zoals gezichtsuitdrukkingen, gebaren en lichaamshoudingen verloren gegaan. Ook kon er geen toelichting worden gegeven wanneer iets niet of verkeerd werd begrepen. De vragen en antwoorden zijn door Wellington Castro (vertaler en gids tijdens het IP 2016) in en vanuit het Portugees naar het Engels vertaald en door de onderzoeker vanuit het Engels naar het Nederlands, wat de betrouwbaarheid van de uitkomsten kan beïnvloeden. Getracht is aanvullende interviews te realiseren met voormalig Zezinho deelnemers, die met succes de universiteit hebben doorlopen. Dit is niet gelukt.

Bij vier andere Braziliaanse NGO's is tevergeefs getracht interviews te houden over hetzelfde onderwerp. De informatie van de websites en een deel van de literatuur van Zezinho zijn tot slot in het Portugees geschreven. De vertaling naar het Nederlands kan de betrouwbaarheid van de uitkomsten eveneens beïnvloeden.

4.3 Methode van data-analyse

Tijdens het verzamelen van data afkomstig uit het literatuuronderzoek en het secundair empirisch onderzoek, zijn relevante details en nuances naar voren gehaald. Zaken die opvielen zijn direct vastgelegd (Verschuren & Doorewaard, 2007). Het interview met Zezinho is vertaald en uitgewerkt. De informatie is vervolgens geïnterpreteerd op basis van de onderzoeksvragen. Daarna is nieuwe literatuur bestudeerd. In een later stadium is met meer afstand naar het ruwe materiaal gekeken en zijn de onderzoeksvragen meer expliciet beantwoord (Verschuren & Doorewaard, 2007).

Met behulp van de normatieve indicatoren, die uit de CA zijn voortgekomen en verder geëvalueerd in het theoretisch kader, wordt de bijdrage van NGO's aan de toegang tot het hoger onderwijs getypeerd, vastgesteld en verklaard. Het beleid moet enerzijds gericht zijn op *het bieden van resources, empowerment en faciliterende middelen*, benodigd voor de toelating tot de universiteit. Anderzijds moet het beleid gericht zijn op het ondersteunen van de doelgroep bij elementen, die het proces van ontwikkeling van capaciteiten kunnen stremmen of stimuleren: *persoonlijke factoren, omgevingsfactoren en sociale factoren*. Indien de NGO's de middelen op zodanige wijze inzetten dat ze de grootste toegevoegde waarde hebben voor de doelgroep, is het beleid ondersteunend te noemen.

Hoe de beleidsinterventies er in de praktijk uitzien, wordt in het volgende hoofdstuk bekeken via een casestudy van Casa do Zezinho.

5. Casestudy

Bij de wens om te studeren lopen Braziliaanse jonge vrouwen uit de lage klasse tegen een aantal problemen aan. Ten eerste houden deze verband met de beperkt aanwezige financiële middelen. Doorgaans hebben ze openbaar onderwijs gevolgd dat van mindere kwaliteit is en wat invloed heeft op de kennis, benodigd voor de toelatingsexamens. Ze komen uit een cultuur waarin studeren voor vrouwen niet wordt gestimuleerd, met knellende normen, sociale tradities en machtsverschillen.

Tot slot hebben ze te maken met beperkte informatievoorziening over toelatingsprocedures en financiële ondersteuning. Dit hoofdstuk gaat in op de rol van NGO's bij het wegnemen van deze belemmeringen en het stimuleren van de toegang tot hoger onderwijs. Er wordt antwoord gegeven op de deelvraag *“Hoe ziet de ondersteuning door Braziliaanse NGO's er in de praktijk uit?”*

Casa do Zezinho is een NGO in Sao Paulo die zich bezighoudt met de ondersteuning en educatie van jongeren en volwassenen uit de arme wijken. Het hoofdstuk start in paragraaf 5.1 met een uiteenzetting van de missie, visie en doelstelling van Casa do Zezinho. Dit wordt in paragraaf 5.2 gevolgd door een beschrijving van de projecten en onderwijsprogramma's, waaronder de programma's gericht op hogere educatie. Hierin komen de middelen aan bod die worden ingezet om de doelgroep te ondersteunen. Het hoofdstuk sluit in 5.3 met een samenvatting van de resultaten af.

“De Driehoek van de Dood” (foto's: K.D. Vos)

Op de galerij is een panoramisch zicht op de omringende daken met in de verte een oneindig aantal armoedige huizen langs een rivier. De lucht is grijs, geen regenboog in zicht. (IP, 2016)

5.1 Casa do Zezinho

“Een parallel universum”

Dat is de omschrijving die Garroux en Mendes (2009) geven aan de favelas van Sao Paulo. “In een metropool, niet ver hier vandaan, leven miljoenen mensen bij elkaar in een andere realiteit. Ze leven in een hardere dimensie, met minder middelen en grotere problemen.” De favelas van de Driehoek van de Dood liggen in het meest gewelddadige deel van Sao Paulo, met het hoogste aantal moorden in deze stad met 18 miljoen inwoners.

Het is een van de armste zones van Sao Paulo. Het gemiddelde gezinsinkomen per capita is 700 reais per maand en ongeveer 10% van de gezinshoofden heeft geen inkomen (Garroux et al., 2009).

Slechte gezondheidsvoorzieningen, beperkte kinderopvang, armoedige huisvesting, en minimale opleiding veroordelen de inwoners van de favelas tot ellende, sociale uitsluiting en geweld (Amnesty International, 2008). Gezondheidszorginstellingen en scholen worden soms gedurende lange tijd gesloten vanwege door misdaadbendes gezaaide terreur. Het contact met de overheid wordt gekenmerkt door geweld; de sporadische politieoptredens lijken op militaire interventies (Amnesty International, 2008). Er komen regelmatig onwettige huiszoekingen voor, evenals verbaal, fysiek of seksueel geweld tegen vrouwen. Aan de aangiftes van geweldpleging wordt vaak geen gevolg gegeven (Amnesty International, 2008). Veel vrouwen hebben financiële zorgen als gevolg van het verlies van naasten. Er zijn talloze alleenstaande moeders, omdat hun partners zijn gedood of in de gevangenis zitten.

Volgens het Instituut voor Geografie en Statistiek is het aantal Braziliaanse families onder leiding van vrouwen gestegen van minder dan 10 miljoen in 1996 naar 18,5 miljoen in 2006. Meer dan een derde van deze gezinnen leeft van de helft van het minimumloon per maand (Amnesty International, 2008). De vrouwen in de arme wijken van de stad leven in nog slechtere financiële en sociale omstandigheden dan de mannen en lopen een groter risico op crimineel geweld. Velen hebben ernstige psychologische problemen.

In deze wereld van chaos probeert Casa do Zezinho een positieve invloed te vormen en de inwoners te tonen dat het mogelijk is een beter leven te bereiken door middel van educatie en kunst (Garroux et al., 2008). Casa do Zezinho (hierna Zezinho) is een NGO in Parque San Antonio, een deel van de Driehoek van de Dood. Zezinho wordt omringd door vijf favelas met elk ruim 100.000 inwoners, grotendeels van Afro-Braziliaanse afkomst. Het instituut is in 1994 opgericht door Dagmar Rivieri Garroux (beter bekend als “tante” Tia Dag) en haar man Saulo Garroux. Eind jaren negentig was een gewelddadige bende de favelas aan het zuiveren. Er werden veel kinderen gedood vanwege het plegen van kleine overtredingen. De namen van de kinderen die gedood zouden worden, stonden geschreven op de muren van de favelas. Tia en Saulo namen veel van hen op in de veiligheid van hun huis.

Met behulp van vrijwilligers, overheidssubsidies, bedrijfssteun en particuliere fondsen groeide Zezinho uit tot een centrum, bestaande uit twee gebouwen, waar jaarlijks aan ongeveer 1.200 jongeren in de leeftijd van zes tot eenentwintig jaar onderwijs, cultuurklassen en workshops wordt geboden (Garroux et al., 2009). Gesteund door organisaties als Nissan Instituut, Pfizer Laboratorium en Nestlé is een goed gekwalificeerd team opgebouwd van ruim 150 medewerkers, waarvan een aantal universitair geschoold is en tevens voormalig Zezinho deelnemer. Afgestudeerde ex-deelnemers vinden regelmatig een plek binnen de staf van Zezinho. Dit is een van de krachten van de organisatie, de begeleiders kennen de omstandigheden van de jongeren uit eigen ervaring en dienen als voorbeelden van succes. Tijdens het IP 2016 vertelt Viviane (pedagoge):

“Ik ben hier opgegroeid en was een deelnemer. Mijn vader stierf en Zezinho wilde dat ik me veilig voelde in de groep. Zezinho leerde me hoe belangrijk school is. Toen ik zeventien was begon ik met mijn studie en toen ik klaar was kreeg ik een baan bij Zezinho. Ik werk hier nu tien jaar en ik coördineer de projecten.”

Oprichtster Tia heeft als discipel van Paulo Freire veel ervaring in het ondersteunen van kinderen die afkomstig zijn uit extreme omstandigheden. Paulo Freire (1921-1997) was een bekende Braziliaanse leraar, die het concept politieke pedagogiek heeft geïntroduceerd. Freire (2005) stelt dat het belangrijkste doel van educatie is om studenten bewust te maken van hun situatie van achterstand en hen te laten handelen ten gunste van hun eigen vrijheid. Tia's missie is vanuit dit concept educatie te verschaffen. Educatie die gelijke pas houdt met de vele veranderingen in een steeds meer gecompliceerde wereld.³⁰

De 22 verschillende onderwijsprogramma's van Zezinho zijn vooral gericht op de integratie en interactie tussen jongeren. Thema's als identiteit en zelfvertrouwen staan centraal. Sommige projecten richten zich meer op jongens, andere meer op meisjes. De workshops met de meisjes concentreren zich vooral op genderongelijkheid en het verlangen om zich snel te emanciperen. In veel gevallen hebben ze geen warme en liefdevolle relatie met hun wettelijke voogden.

³⁰ <https://www.casadozezinho.org.br/quem-somos-tia-dag.php>

Er wordt daarom met de families samengewerkt, om hen bewust te maken van de invloed die zij hebben op het leven van hun kinderen. De voorwaarden om Zezinho-deelnemer te worden is dat hij of zij uit een arme familie komt, in de buurt woont en naar school gaat. Dit zijn openbare scholen, waar het onderwijs doorgaans slecht is. In de middagen gaan de jongeren daarom naar Zezinho om aanvullende educatie te krijgen. Er wordt binnen zeven verschillende groepen, ingedeeld volgens leeftijd, gewerkt volgens de regenboogpedagogiek. Deze is gebaseerd op vier pijlers: zijn (spiritualiteit), kennen (wetenschap), weten (filosofie) en doen (kunst). De basis van de regenboogpedagogiek is aldus Garroux et al. (2009): *“Het sociale leven voeden, menselijke waarden eren, verbindingen versterken, het kind begrijpen, het jonge mens of de volwassene zien als een uniek mens met hun specifieke behoeften, dromen, angsten en projecten.”*

De onderzoeken die Tia Dag in de favelas heeft verricht, hebben de noden van de jongeren aan het licht gebracht. Velen komen uit een onrechtvaardige en criminele omgeving en moeten voor zichzelf en hun families zorgen. Zezinho richt zich op daarom veiligheid, sociale ondersteuning en educatie. De laatste jaren is dit uitgebreid met het verstrekken van gezondheidszorg en gratis maaltijden aan jongeren en volwassenen.

De missie van Zezinho is het creëren van omstandigheden waarin jongeren hun eigen keuzes kunnen maken en met de vrijheid van gedachte en actie, obstakels van armoede kunnen bestrijden en mogelijkheden kunnen herkennen om op korte, middellange of lange termijn bepaalde uitdagingen, risico's

en sociale kwetsbaarheden te overwinnen (Garroux et al., 2009). Op deze basis kan gebouwd worden aan een nieuwe en betere toekomst. Jongeren vinden bij Zezinho een warme uitvalbasis waarin ze een

nieuwe weg kunnen uitstippelen om geluk te vinden. De doelstelling van Zezinho is jongeren te leren en zichzelf doen ontwikkelen, waarmee ze meer succes hebben op school en een betere kans hebben op een vervolgopleiding. Met de opgedane kennis en vaardigheden vergroten de jongeren hun menselijk kapitaal en de kans op het vinden van een baan.

Ze ontwikkelen zelfbeschikking, waardoor ze bewuste keuzes gaan maken over bijvoorbeeld het moment van het starten van een gezin en het volgen van een studie (Garroux et al., 2009). De genderongelijkheid uit de samenleving wordt bij Zezinho niet weerspiegeld. Jongens en meisjes nemen aan alle onderwijsprogramma's deel, worden volledig gelijkwaardig behandeld en er zijn zowel mannelijke als vrouwelijke begeleiders.

Zezinho krijgt haar inkomsten op verschillende manieren. Ongeveer 20% van het budget bestaat uit overheidssubsidie, op basis van contracten met de gemeente Sao Paulo die een jaar duren. Daarna moet de subsidie opnieuw aangevraagd worden. Voor een groot deel is de organisatie echter afhankelijk van nationale en internationale particuliere donaties. Internationale donaties aan Braziliaanse NGO's zijn vooral afkomstig uit Duitsland, Nederland, de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Canada (Garrison, 1996). Zo krijgt Zezinho bijvoorbeeld steun vanuit Nederland. Jaap van der Haar van het crowdfundingplatform MacroMicro heeft een fondsenwerving gerealiseerd voor het project Preventie van Tienerzwangerschappen. Dit heeft ook de aanleiding gevormd voor het IP-onderzoek. Een tweede fondsenwerving van MacroMicro is inmiddels opgestart.³¹ Daarnaast zijn er verschillende partnerschappen met bedrijven, die een project of een aantal projecten van Zezinho sponsoren. De politieke crisis heeft echter zijn tol geëist. Een aantal partnerschappen zijn gestopt en er zijn mensen ontslagen.

De projecten van Zezinho

Het doel van educatie is voor Zezinho acceptatie, ergens bij horen, kracht hebben en iemand zijn (Garroux et al., 2009). Om dit gevoel te verwezenlijken worden er foto's en tekeningen gebruikt.

Een spiegel met een herinnering

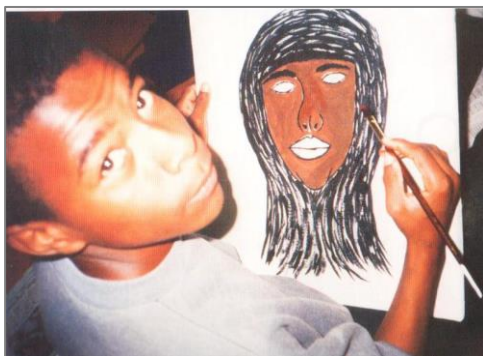

Foto: Casa do Zezinho

Oliver Wendell Holmes (1859) omschreef een foto als een spiegel met een herinnering. Deze spiegels van herinnering worden bij Zezinho in de vorm van zelfportretten door jongeren nagetekend, waarmee ze hun eigenwaarde leren hervinden. Beelden lokken diepere elementen van menselijk bewustzijn uit dan woorden (Harper, 2002).

³¹ <http://www.macromicro.nl/Projecten/ProjectBekijken/tabid/136/ArticleId/23/Voorkom-tienerzwangerschappen-in-de-favelas-II.aspx#.VrtCOLnhByU>

In de portretten worden vragen, onzekerheden en twijfels over de manier van zijn vastgelegd. “Wie ben ik?”, “hoe accepteer ik mijzelf als zwarte man” en “voor mijn geboorte probeerde mijn moeder mij uit haar buik te halen uit angst voor mijn toekomst” worden in de tekeningen vervat.

De veelal gekleurde jongeren voelen zich niet een met hun land. Ze zijn historisch behandeld als “niets”, als onzichtbare mensen (Noronha, Tonelli & Barki, 2015). Dit leidt tot apathie en agressie tegen de maatschappij, instituties en hun eigen families. Met de ondersteuning van Zezinho kunnen zij zichzelf gaan accepteren hoe ze zijn en hoe ze onderdeel zijn van hun omgeving. Zich te empoweren om de wereld opnieuw te bouwen hoe ze dat willen, vanuit een ander beeld, een andere identiteit. Door te laten zien waar de jongeren goed in zijn geeft hen een doel en leert hen voor dit doel te vechten (IP, 2016). Motivatie komt van binnenuit maar manifesteert zich ook in relaties met anderen. Ze worden deel van een groep die zij vertrouwen en dit geeft hen een kader waarin ze fysieke en mentale kracht krijgen om nieuwe kennis te vergaren (Garroux et al., 2009).

De uitgangspunten van Zezinho zijn gericht op een goed leven in de samenleving, in vrijheid. Om dit te bereiken zijn er programma's op het gebied van empowerment, kunst, onderwijs en gezondheidszorg. Een van de projecten is de preventie van tienerzwangerschappen.

Preventie tienerzwangerschappen

Een op de tien schoolkinderen in Brazilië is zwanger voor de leeftijd van vijftien jaar en ongeveer 75% van de tienermoeders verlaat school voortijdig (Da Silva, Guerra & Sperling, 2013). Adolescente zwangerschappen leiden tot gezondheidsrisico's, een lagere kans om school

Foto: Macromicro

af te maken en een hoger risico op afhankelijkheid van overheidssteun (IP, 2016). De traditionele rol van de vrouw in het huishouden, met de zorg voor kinderen, blijft voortbestaan. De kinderen van deze vrouwen worden vaak ook op tienerleeftijd moeder en op deze manier blijft de cirkel van armoede in stand.

Onderzoek van Peres, Rutherford, Borgesa, Galanoa, Hudes en Hearst (2006) toont aan dat 26% van de favela vrouwen tussen de vijftien en negentien jaar kinderen heeft. Vrouwen uit midden en hogere sociale klassen zien het moederschap als een ervaring na het bereiken van de professionele en financiële doelen. Vanwege het ontbreken van deze perspectieven wordt het adolescent moederschap in lagere klassen gezien als een teken van sociale status (Heilbron & Cabral, 2011). De Carvalho (2007) stelt dat in een omgeving die gekarakteriseerd wordt door instabiliteit en onzekerheid, een kind de tieners iets geeft dat blijvend is. Wanneer een meisje zwanger is en een familie start, voelt ze zich voor een moment de koningin van de favela. In de meeste gevallen verlaat de vader de moeder echter zodra de baby is geboren, en zijn de vrouwen weer op zichzelf.

Zezinho vangt jonge moeders uit de omgeving op, die regelmatig het slachtoffer zijn van seksueel misbruik en geweld. Een psycholoog werkt onder meer via tekeningen aan het opbouwen van hun zelfvertrouwen en het transformeren van toekomstbeelden. De focus blijft echter op de preventie van tienerzwangerschappen. De Braziliaanse overheid heeft ook stappen genomen om tienerzwangerschappen terug te dringen, door middel van seksuele voorlichting op scholen en het verstrekken van gratis condooms en de morning afterpil. Er blijkt echter een verschil tussen seksuele educatie en open gesprekken over seksuele relaties. Op dit onderwerp rust op school nog steeds een taboe. De nieuwe onderwijsrichtlijnen die in 2009 seksuele educatie op school introduceerden, worden bestreden door religieuze groepen die aanzienlijke invloed hebben op alle besluitvormingsniveaus (Da Silva et al., 2013). Discussies zijn ontstaan over “geen slapende honden wakker maken”, in de zin van dat adolescenten die geen seksuele interesse tonen, ook geen seksuele voorlichting moeten krijgen. Docenten worden daarnaast geconfronteerd met ouders die deze onderwerpen niet op school besproken willen hebben en claimen dat de instructie over het gebruik van condooms pornografisch zou zijn (Da Silva et al., 2013). Zezinho biedt daarom workshops aan jongens en meisjes over seksuele relaties en er worden gratis condooms verstrekt. De meisjes wordt verteld dat ze op een later moment een kind kunnen krijgen en hoe ze zichzelf kunnen zijn zonder een baby. Hun toekomstbeeld verandert van het moeder willen zijn, in het willen studeren en een beroep uitoefenen. Een begeleidster zegt:

“Wanneer de kinderen bij ons komen, vragen we hen eerst wat hun dromen zijn. Het is zo verweven in de cultuur dat het normaal is om op jonge leeftijd zwanger te worden.

Preventie en seksuele voorlichting zijn heel belangrijk, ook op school. Ik denk dat meisjes zwangerschappen zeker uitstellen wanneer ze een toekomst zien in hun leven.”

Het preventieprogramma slaat aan, een van de geïnterviewde meisjes zegt:

“Ik heb al te veel mensen in mijn leven om voor te zorgen, ik wil er geen bij.”

De kracht van de programma's ligt in de focus op het hele systeem op de lange termijn en niet het individu op de korte termijn. De betrokkenheid van de familie, het een zijn met de groep, het opbouwen van een nieuwe sterke identiteit en een gedeeld geloof in de toekomst zijn van gelijk belang. Studeren wordt als een essentieel onderdeel gezien want, zoals een meisje zegt:

“We moeten studeren om te werken en werken om onze families te helpen.”

Studeren hangt voor de meisjes samen met het realiseren van een betere toekomst.

5.2 Onderwijsprogramma's

De onderwijsprogramma's van Zezinho bieden ondersteuning bij het primaire en secundaire openbare onderwijs. Daarnaast zijn er de zogenaamde transformatieprojecten, die worden gesponsord door bedrijven (Marques, Mendes, Mendes Jr. & Garroux, 2013). Het project “Educatie in de 21^e eeuw” richt zich bijvoorbeeld op het gebruik van internet en computers. Ook hier staat verbinding met elkaar en de omgeving centraal, dit keer via het wereldwijde web, en kunnen nieuwe toekomstpaden worden ontsloten. Fotograferen en muziek maken zijn weer andere programma's. Er zijn daarnaast kookworkshops, waar jongeren wordt geleerd om gezond voedsel te bewerken, Portugees en Engels te spreken en kennis wordt gemaakt met wiskunde. Ook zijn er lessen in capoeira, een sport die afkomstig is uit de slavernij. De bewegingen verbeelden de Afrikaanse slaaf die weerstand biedt en culturele identiteit vindt in een systeem dat vijandig is.

Doorheen de geschiedenis, delen veel Braziliaanse inwoners een gebrek aan waardering voor de Braziliaanse cultuur in het algemeen. De focus ligt op Europa, dat door velen wordt gezien als een ideaalbeeld. (Davis, 1999)

De geschiedenis van capoeira en de relatie met de maatschappij geeft de jongeren inzicht in hun eigen Afro-Braziliaanse cultuur en leert hen deze te waarderen. In het “Na de 21^e eeuw” project wordt gekeken naar educatie in een steeds meer gecompliceerde wereld. In dit project worden adolescenten voorbereid op de huidige arbeidsmarkt (Garroux et al., 2009).

Hogere educatie

In 2011 is Zezinho, in samenwerking met de UFABC, gestart met de ondersteuning van jongeren vanaf achttien jaar bij de voorbereiding op het hoger onderwijs. De betreding van de

academische wereld stond in dit programma centraal. De jongeren werden ondersteund bij de voorbereidingen op het toelatingsexamen en werden gevolgd om te kijken of de steun voldeed aan de verwachtingen. De sessies van “Project Vagalume” vonden in de avonden plaats. Hierdoor konden de jongeren overdag werken of helpen in het huishouden.

In 2014 namen er 127 vrouwen en 93 mannen aan het project deel (Jaarverslag Zezinho, 2014). Het grotere aantal deelnemende vrouwen weerspiegelt het verlangen verder te leren, tradities te doorbreken en vaardigheden en kennis te vergaren. Ze willen studeren om hun levensomstandigheden te verbeteren, een beroep te kunnen uitoefenen en een baan te krijgen. Uit het IP-veldonderzoek:

De meisjes lijken wat teruggetrokken maar wanneer het interview doorgaat wordt het uit de antwoorden duidelijk dat ze intelligent zijn en volledig bewust van hun situatie. Ze benadrukken het belang van school, ze zien het als een opstap naar de universiteit. Een meisje droomt van een toekomst als dokter, de ander als fotograaf. Wanneer gevraagd wat ze nodig hebben om dit te bereiken, zeggen ze “toewijding, inzet en wilskracht”. Ze moeten studeren om te werken en moeten werken om hun families te helpen, die zeer weinig middelen hebben. De meeste meisjes helpen hun familie in het huishouden of met de andere kinderen. Een van hen zegt: “Ik ben nu al moe maar dromen zijn goed.” De meisjes hebben geen financiële ondersteuning, hun huizen zijn ver van de universiteiten in het stadscentrum, de toegangsexamens zijn moeilijk en de scholen zijn duur.

In de afgelopen jaren heeft Zezinho een aantal jongeren met succes naar en tijdens het studeren aan de universiteit begeleid.

Een voorwaarde was wel dat ze studierichtingen kozen als pedagogie, psychologie, lichamelijke opvoeding, sociaal werk en kunst om naderhand eventueel bij Zezinho te kunnen werken. Drie jongeren zijn in 2016 met behulp van Zezinho gaan studeren. Succesverhalen worden breed uitgemeten op de website en in het interview:

“Een jonge man blonk uit in zijn deelname in de activiteiten van Zezinho en is via een beurs op de pedagogische faciliteit terechtgekomen. Hij heeft vervolgens een carrière gemaakt in de Communicatie en Marketing maar is nu weer terug in het onderwijs. Hij is bewegingsdocent bij Zezinho en is erg gelukkig.”

Vanwege een gebrek aan sponsoring is het Project Vagalume tijdelijk stopgezet. Er wordt gezocht naar nieuwe sponsors. Indien nodig assisteert Zezinho nog bij het invullen van de toelatingsformulieren voor de universiteit. Het wordt namelijk door de jongeren als moeilijk ervaren om deze formulieren in te vullen. Ook zijn ze vaak niet bekend met hun rechten of niet in staat om een beurs aan te vragen. Een Zezinho medewerkster vertelt:

“Om een volledige of halve beurs te krijgen moet je invloedrijke connecties hebben of met uitgebreide documentatie aantonen dat je beneden de armoedegrens zit. Velen geven de strijd op.”

Ook Nagaoka et al. (2009) stellen dat arme jongeren met hoge aspiraties vaak problemen hebben om de nodige stappen te zetten zich aan te melden en toe te treden tot de universiteit. Ze missen de steun van hun naasten, die geen ervaring of kennis hebben met het complexe systeem van het zoeken naar en aanmelden bij een universiteit. Hierdoor zijn ze bijzonder afhankelijk van leraren, begeleiders en andere non-familiale volwassenen om informatie en steun te krijgen bij het maken van educatieve plannen. Zezinho voegt hier nog het kennen van invloedrijke personen aan toe. Dit doet vermoeden dat de selectie van studenten al ver buiten de poorten van de universiteit plaatsvindt. Studenten uit lage inkomensklasse zeggen daarnaast dat financiële ondersteuning te moeilijk is om aan te vragen en geloven dat de kosten van college te hoog zijn voor hen om aan te melden (Nagaoka et al., 2009). Dat sluit aan bij het IP-onderzoek:

“We kennen de Bolsa Familia maar het is moeilijk om dit aan te vragen. Bovendien draagt de bijdrage van 70 reais per kind niet bij om de kosten van de studie te dragen.”

Zeinho verleent zelf geen financiële ondersteuning en de jongeren bekostigen de uitgaven voor de studie via bijbaantjes. Ze gaan met het openbaar vervoer naar de universiteit, wat de kosten verder doet toenemen of ze studeren op afstand. Het laatste is echter slechts bij enkele studies mogelijk.

Hoewel de condities om te studeren momenteel hetzelfde zijn voor jongens als voor meisjes, kan het leven van een tienermeisje uit deze omgeving beïnvloed worden door een zwangerschap. Dit maakt het moeilijker om te studeren. Volgens Zeinho ontbreekt bij de meisjes ook de morele ondersteuning van de naasten. Dit sluit aan bij Robeyns (2003) die, met betrekking tot de toegang tot hogere educatie, al stelde dat deze voor meisjes en jongens weliswaar gelijk is maar dat gender gerelateerde sociale normen en tradities het voor meisjes moeilijker maken om kennis te vergaren en diploma's te halen. Er zijn weliswaar families die hun dochters stimuleren om te studeren maar doorgaans heerst de traditionele instelling die vrouwen aan het huishouden verbindt. De meisjes leven nog steeds in een cultuur waarvan misbruik en onderdrukking van vrouwen onderdeel is. De vrouwelijke gids tijdens het IP zegt:

“Vanaf de leeftijd van vijf horen jongens dat het goed is om een meisje op de wang te kussen, al zegt ze nee. Het idee dat een man een vrouw kan misbruiken wordt op deze manier subtiel overgedragen van generatie op generatie. Aandacht en educatie zijn belangrijk. Het is een kwestie van geduld. Ik hoop dat het uiteindelijk zal veranderen.”

Tot slot maakt de financiële situatie van de familie dat de jongeren eerder een fulltimebaan gaan zoeken om bij te dragen aan het huishouden, in plaats van te studeren. De stelling van Altamirano et al. (2010), dat educatie noodzakelijk is om armoede te bestrijden maar gelijktijdig een beperking kan vormen om educatie te volgen, wordt hiermee bekrachtigd. Armoede vormt voor deze jongeren, ongeacht het geslacht, een beperking om te studeren. Desondanks heeft Zeinho hoop voor de toekomst en ziet een grote toegevoegde waarde in academisch onderwijs voor vrouwen. Hoge educatie wordt genoemd als een belangrijke manier om kennis uit te breiden en het profiel van vrouwen te updaten naar de huidige tijd. Hoger onderwijs vertegenwoordigt de bevrijding van oude tradities en het doorbreken van de vicieuze cirkel van ongelijkheid. En, hoewel het niet de enige weg is naar tevredenheid, kan het volgens Zeinho leiden tot meer geluk.

5.3 Resultaten

Zezinho is een NGO uit Sao Paulo die zich al tientallen jaren met succes bezighoudt met de ondersteuning van de bevolking uit de Driehoek van de Dood. Oprichtster Tia Dag is voormalig lerares en weet door onderzoek en jarenlange ervaring waarin de problematiek in de armste zones van de stad geworteld is. De eeuwen van onderdrukking en ongelijkheid zijn nog steeds terug te vinden in de huidige generatie Braziliaanse jongeren. Ze voelen zich “niets”. Zezinho leert hen de kracht in zichzelf te hervinden en een hernieuwd geloof in de toekomst. Ze leren meisjes dat ze gelijk zijn aan jongens. Meisjes, die willen studeren omdat het hen financiële onafhankelijkheid geeft. De kracht van Zezinho is dat op alle vlakken van educatie ondersteuning wordt geboden en dit de jongeren helpt bij gestructureerd leren, het verstevigen van zelfvertrouwen en hulp bij het vinden van wegen om bij te dragen aan de gemeenschap (La Belle, 2000).

Zezinho valt onder de Braziliaanse NGO's die zich via contracten met de gemeente en partnerschappen richten op kennisdeling, educatieve ondersteuning en onderwijs dat aanvullend is op de openbare educatie. De programma's betreffen vooral de empowerment van leden van een groep die zich buitengesloten voelt van de samenleving, en in een “parallel universum” leeft. Met succes stimuleert Zezinho de jonge vrouwen op cognitief niveau door het aanleren van vaardigheden en kennis en op psychologisch niveau door het opbouwen van zelfvertrouwen en sociale omgangsregels. Door het vergroten van menselijk kapitaal worden ze economisch empowered en hun zelfbeschikking vergroot. In vrijheid van gedachte en actie zien ze een nieuwe toekomst en maken daar plannen voor. In plaats van op tienerleeftijd moeder te zijn, wordt meisjes geleerd dat ze verder kunnen leren en een hogere studie kunnen volgen. Door hierbij ook jongens en naasten te betrekken wordt getracht de sociale traditie te doorbreken van vrouwen die gekluisterd zijn aan het huishouden. Zezinho laat de families zien dat er ook een andere toekomst voor hun kinderen mogelijk is. Een toekomst die door Zezinho wordt gezien als:

“(..) steeds meer geëmancipeerd, met meer gendergelijkheid, zeggenschap over het eigen levenspad en de vrijheid om keuzes te maken.”

Het doel van Zezinho is de bestrijding van armoede en ongelijkheid. Educatie staat daarin centraal. Educatie wordt als een essentieel middel gezien, omdat het onder meer leidt tot financiële onafhankelijkheid. Hogere educatie heeft momenteel niet de grootste aandacht bij Zezinho.

Voordat een universitaire studie gevolgd kan worden, moet aan de basisbehoeften voeding en onderdak worden voldaan. De keuze voor een weg om direct geld te verdienen in plaats van te studeren, ligt eerder voor de hand. Er wordt daarom meer gericht op beroepsopleidingen, waarmee direct inkomen kan worden gegenereerd. Het programma dat zich richtte op extra ondersteuning bij de voorbereiding op de universiteit is tijdelijk gestopt, vanwege een gebrek aan fondsen. De samenwerking met de UFABC is daarmee ook ten einde gekomen. De grootste worsteling voor Zezinho is om als organisatie te blijven bestaan. Tia Dag zegt hierover:

“Er zijn veel problemen maar de grootste zijn kosten en fondsen.”

Zoals veel Braziliaanse NGO's kampt Zezinho met financiële tekorten (IP, 2016). NGO's zijn in de periode van de sterke economische groei van Brazilië niet met gelijke pas gegroeid.³² In de huidige tijd van de economische en politieke onrust hebben particuliere bedrijven hun investeringen in sociale doelen, waarvan NGO's historisch afhankelijk zijn, stopgezet omdat ze onzeker zijn over hoe lang de crisis duurt en welke effecten deze heeft.³³ Bij Zezinho heeft dit geleid tot het beëindigen van het project hogere educatie. Andere Braziliaanse NGO's zijn nog wel met dit onderwerp bezig. De NGO Educafro Sao Paulo is hier een voorbeeld van. Door strategische samenwerking met universiteiten, bedrijven en non-profit instituten worden ongeveer 15.000 studenten bereikt bij het aanbieden van voorbereidende diensten.³⁴ Pierre Bourdieu is een andere NGO die honderden kansarme studenten bereikt, door het aanbieden van diensten die voorbereiden op de examens.³⁵ Redes da Maré is tot slot een NGO die in 1997 door de inwoners van zestien sloppenwijken uit Rio de Janeiro is opgericht.³⁶ De meerderheid van de groep bestond uit de 0,5% van de inwoners die toegang tot de universiteit had gekregen en sindsdien strijdt voor basisrechten als educatie, gezondheid en cultuur. Het eerste initiatief was de steun bij de voorbereiding tot de universiteit, succesvol leidend tot 1.200 aanmeldingen bij de universiteit. Momenteel biedt Redes da Maré aan 240 jongeren avondklassen en bijlessen op zaterdagen ter voorbereiding op het toelatingsexamen voor de openbare universiteit.

Bij Zezinho zijn de meisjes (en jongens) die willen studeren nu vooral op particuliere universiteiten aangewezen. Over de mogelijkheid van een beurs is echter weinig bekend en het wordt als moeilijk ervaren om de aanvraagprocedures te doorlopen. Indien nodig biedt Zezinho informatie en ondersteuning bij de aanvragen.

³² <https://www.opendemocracy.net/openglobalrights/lucia-nader/mismatch-why-are-human-rights-ngos-in-emerging-powers-not-emerging>

³³ <https://www.ngoadvisor.net/brazilian-private-sector-paused-social-investment-interview-fernando-alves-ceo-citizen-network/>

³⁴ <http://observatoriodefavelas.org.br/>

³⁵ <http://www.uneb.br/2010/03/18/novas-turmas-2/>

³⁶ <http://redesdamare.org.br/quem-somos/nossa-historia/>

Waar mogelijk wordt afgestudeerde ex-deelnemers een baan bij Zezinho aangeboden. Ze dienen als voorbeelden van succes. Er worden echter geen alternatieven geboden wanneer het niet lukt om te studeren en Zezinho biedt evenmin financiële ondersteuning. Zelfs wanneer de jongeren een beurs krijgen, moeten ze doorgaans fulltime werken om de eindjes aan elkaar te knopen (Araujo, 2012). De verantwoordelijkheden en zorgen om de financiën van hun familie weerhoudt de doelgroep van een volledige focus op en het excelleren in hun studie. Met als gevolg dat het bevorderen van hun educatiecapaciteiten onvoldoende plaatsvindt.

6. Conclusie, aanbevelingen en discussie

In dit hoofdstuk komt de conclusie van het onderzoek aan bod, gevolgd door enkele aanbevelingen in paragraaf 6.1 en de discussie in 6.2. De volgende vraagstelling stond in het onderzoek centraal:

In hoeverre bieden Braziliaanse NGO's ondersteuning bij het bewerkstelligen van toegang tot het hoger onderwijs aan vrouwelijke adolescenten uit de lage klasse, die hiermee hun capaciteiten kunnen bevorderen en meer welzijn bereiken?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn er een aantal deelvragen geformuleerd.

Hoe draagt hoger onderwijs bij aan het realiseren van welzijn?

Hoger onderwijs verbetert de gezondheid en de algemene levensomstandigheden. Via hoger onderwijs kunnen betere kansen op de arbeidsmarkt en meer inkomen worden gerealiseerd. Hiermee draagt het bij aan het doorbreken van de cirkel van armoede. Hogere educatie beïnvloedt bij vrouwen de bewuste keuze voor het moment van zwangerschap en het aantal kinderen. Hoger onderwijs helpt om situaties van inkomens-, educatie- en genderongelijkheid te doorbreken. Al deze factoren dragen bij aan het realiseren van welzijn.

Hoe draagt hoger onderwijs bij aan het bevorderen van capaciteiten?

Via hoger onderwijs worden complexe capaciteiten ontwikkeld als praktisch redeneren, een sociale en participerende instelling, leervaardigheden en (technologische) kennis (Terzi, 2004). Hoger onderwijs leidt tot vaardigheden die essentieel zijn voor sociale erkenning en economisch succes. Het leervermogen, logisch nadenken en onafhankelijkheid en rechten worden vergroot. Casa do Zezinho noemt hoger onderwijs dé manier om kennis uit te breiden en het profiel van vrouwen te updaten naar de huidige tijd.

Waarom is hoger onderwijs belangrijk voor vrouwelijke adolescenten uit de lage klasse?

Door het verkrijgen van academische vaardigheden, wordt de doelgroep zich bewust van haar potentieel en rol in de maatschappij. Hoger onderwijs leert dat zij gelijk zijn aan mannen en het geeft zelfvertrouwen en meer handvatten om hun problemen zelfstandig op te lossen (Alkire, 2005). Barrières op de arbeidsmarkt kunnen worden overwonnen, waar blanke vrouwen en mannen met minder jaren opleiding meer kansen hebben. Er wordt een breder perspectief op de toekomst gecreëerd, waar meerdere opties mogelijk zijn naast bijvoorbeeld het jonge moederschap. Volgens Zezinho vertegenwoordigt hoger onderwijs voor de doelgroep de bevrijding van oude tradities en het doorbreken van de vicieuze cirkel van ongelijkheid. Hoger onderwijs leidt voor hen volgens Zezinho tot meer geluk.

Welke middelen worden er door verschillende instanties ingezet om de toegang tot hoger onderwijs te faciliteren?

De Braziliaanse overheid heeft meer universiteiten, studieplaatsen, opleidingen en fondsen gecreëerd. Beurzen en leningen met lage rentepercentages worden verstrekt aan studenten uit de lage inkomensklasse. Een deel van de plaatsen op de gratis openbare universiteiten is bestemd voor gemarginaliseerde bevolkingsgroepen. Universiteiten moeten de quota's hanteren en vooroordelen over de gemarginaliseerden bestrijden. Veel NGO's beschouwen hoger onderwijs als een belangrijk element, dat verbonden is aan sociale en economische vooruitgang. Ze hebben computerruimtes en gratis internet en bieden computercursussen en bijlessen aan. Ze werken samen met universiteiten en hebben contracten met de overheid en sponsoren uit het bedrijfsleven.

Hoe wordt door Braziliaanse NGO's in de praktijk ondersteuning geboden?

Casa do Zezinho richt zich op empowerment en, evenals drie andere onderzochte NGO's, het bevorderen van educatie. Voor wat betreft tertiair onderwijs, bestaan de programma's uit het verhogen van studievoordigheden en voorbereiding op de toelatingsexamens voor de universiteit. Aan Project Vagalume van Zezinho namen 127 vrouwen en 93 mannen deel. Een aantal van de afgestudeerden vond een arbeidsplaats bij Zezinho. Project Vagalume is tijdelijk gestopt wegens gebrek aan financiering. Bij de andere NGO's lopen de projecten nog door. Zezinho ondersteunt nog wel bij het invullen van de toelatingsformulieren voor de universiteit.

Dragen de maatregelen van de NGO's bij aan het verwijderen van obstakels en het stimuleren van het volgen van hoger onderwijs? Welke maatregelen kunnen aanvullend worden ingezet?

Bij Zezinho worden een aantal *resources en faciliterende middelen* ingezet. Ook wordt gericht op *empowerment* van de doelgroep. Tevens wordt aandacht besteed aan de conversiefactoren, die ervoor zorgen dat de ontwikkeling van capaciteiten via hoger onderwijs plaatsvindt. Zo worden *persoonlijke conversiefactoren* bevorderd door bijvoorbeeld aandacht te besteden aan leesvaardigheid en motivatie. Ook wordt gericht op *sociale factoren*, zoals sociale normen, genderverschillen en machtsverhoudingen. Veel programma's richten zich op het versterken van de positie van de doelgroep. Voor wat betreft de *omgevingsfactoren* is het niet bekend in welke mate bijvoorbeeld wordt gestimuleerd voor meer nabijgelegen particuliere universiteiten te kiezen. Wel werd duidelijk dat het aan de doelgroep zelf is om transportmogelijkheden of onderdak te regelen voor de ver gelegen openbare universiteiten. De maatregelen dragen weliswaar bij aan het verwijderen van obstakels en het stimuleren van hoger onderwijs, maar aanvullende maatregelen kunnen het beleid versterken. Deze komen in paragraaf 6.1 aan bod.

Conclusie

Gezien vanuit de CA zorgt academisch onderwijs voor de ontwikkeling van educatie- en arbeidsmarktcapaciteiten. Hiermee kan een beter betaalde baan worden gekregen en meer inkomen worden gegenereerd. Hoger onderwijs leidt voor de doelgroep tot meer gelijkheid en vrijheid in keuzemogelijkheden voor de toekomst, wat resulteert in meer welzijn. NGO's dienen de toegang tot de universiteit te vergemakkelijken, obstakels te verwijderen en resources te bieden. In de praktijk blijkt de doelgroep over onvoldoende financiële middelen te beschikken om te kunnen studeren. Het beeld bestaat dat financiële ondersteuning te moeilijk is om aan te vragen en de kosten van de colleges te hoog zijn (Nagaoka et al., 2009). De informatievoorziening door NGO's over studiemogelijkheden en steun bij het aanvragen van beurzen en leningen, is voor verbetering vatbaar. Daarnaast ontbreekt bij de doelgroep vaak de morele ondersteuning van naasten, omdat sociale normen en tradities hen aan het huishouden verbinden (Robeyns, 2003). De missie van Zezinho is het creëren van omstandigheden waarin jongeren in vrijheid van gedachte en actie armoede kunnen bestrijden. Het tekort aan informatieve, financiële en morele ondersteuning betekent voor de doelgroep onvrijheid om dit te doen. Ze willen studeren maar kunnen de opleiding van hun keuze niet of nauwelijks veroorloven en de toekomst bereiken die ze willen. Bij Zezinho is het voorbereidende programma tijdelijk stopgezet en de weg naar de gratis universiteit gestremd. Er kan gesteld worden dat Braziliaanse NGO's weliswaar ondersteuning bieden aan de doelgroep, die hiermee hun capaciteiten kunnen bevorderen en meer welzijn bereiken, maar er is ruimte voor verbetering.

In de volgende paragraaf worden er aanbevelingen gedaan die de ondersteuning door NGO's bij de toegang van de doelgroep tot het hoger onderwijs kunnen aanscherpen.

6.1 Aanbevelingen

De doelgroep loopt tegen een aantal belemmeringen aan bij de toegang tot de universiteit. Het is aan NGO's om hen te ondersteunen, zodat ze via hoger onderwijs een betere toekomst kunnen realiseren. Op basis van de CA moet de ondersteuning gericht zijn op *het bieden van resources, empowerment en faciliterende middelen*. Ook moeten NGO's richten op *persoonlijke factoren, omgevingsfactoren en sociale factoren*, die het proces van ontwikkeling van capaciteiten kunnen stremmen of stimuleren. Een aantal aspecten zijn voor verbetering vatbaar.

Het bieden van resources en faciliterende middelen: tekort aan financiële, informatieve en educatieve ondersteuning.

Uit de interviews is gebleken dat er bij de doelgroep onvoldoende bekendheid is over studiebeurzen en leningen, die een manier zijn om de financiële tekorten op te vangen. Aanbeveling voor NGO's is een programma op te starten dat zich specifiek richt op informatieverstrekking over de kosten en financiële mogelijkheden van studeren. Begeleiders kunnen helpen bij de complexe aanmeldingsprocedures voor universiteiten en de aanvraagprocedures voor goedkope leningen en beurzen. Aandacht dient besteed te worden aan de voor- en nadelen van openbare en particuliere universiteiten. De locatie is bijvoorbeeld van belang vanwege de kosten voor openbaar vervoer en verblijf. De keuze voor het soort opleiding en de mogelijkheden op de arbeidsmarkt dienen belicht te worden. Zezinho richt zich bijvoorbeeld op de goedkopere sociale of pedagogische studies, wat enerzijds goed is omdat het financieel meer haalbaar is en er eventueel een baan bij Zezinho in het verschiet ligt. Anderzijds blijven de duurdere studies zoals bijvoorbeeld medicijnen hiermee buiten schot, waarmee eventueel een beter betaalde baan verkregen kan worden. Workshops met deze onderdelen balanceren de verwachtingen over carrièremogelijkheden en geven inzicht in de financiële lasten.

Programma's die voorbereiden op de toegang tot de universiteit zijn van grote waarde en moeten door NGO's verstevigd worden. Of, in het geval van Zezinho, opnieuw gestart worden. Het betreft workshops voor onder meer het versterken van studievaardigheden en examentrainingen.

Indien er geen sponsoring is voor deze programma's, kunnen onlinecursussen als alternatief worden aangeboden. Begeleiding en monitoring door NGO's tijdens de studietijd van de doelgroep is eveneens van belang.

Sociale factoren: invloed van gendergerelateerde normen en tekort aan morele ondersteuning

Gendergerelateerde sociale normen en tradities maken het voor de doelgroep lastiger om te studeren dan voor mannen. In het VN-Vrouwenverdrag staat dat tijdelijke bijzondere maatregelen gericht op versnelling van feitelijke gelijkstelling van mannen en vrouwen niet worden beschouwd als discriminatie.³⁷ Een aanbeveling voor NGO's is om speciale workshops op te starten voor jonge vrouwen, die willen studeren en de combinatie moeten maken met huishoudelijke- en zorgtaken en eventueel een (bij)baan. Daarnaast kan kinderopvang worden aangeboden, om het studeren voor jonge moeders of meisjes met de zorg voor kinderen in het huishouden, te vergemakkelijken. Aanbeveling is om naast bij deze programma's te betrekken. Het bewustzijn wordt hiermee vergroot over de gecompliceerde situatie van de meisjes, de toegevoegde waarde van studeren en het belang van morele ondersteuning.

Om hoger onderwijs voor meisjes (en jongens) meer aandacht en erkenning te geven in de gemeenschap, worden samenwerkingsverbanden van NGO's met lagere en middelbare scholen aanbevolen. In een eerder stadium kunnen leerlingen en ouders signalen krijgen over de waarde en (on)mogelijkheden van studeren. Er wordt hiermee een realistisch perspectief gekweekt over toekomstperspectieven na het secundair onderwijs. Dit voorkomt het aspiratiegat en teleurstellingen, indien studeren aan de universiteit als enige sleutel tot ultiem geluk wordt gezien.

Financiering voor NGO's

Financiering is essentieel om nieuwe programma's en workshops te kunnen initiëren en de bestaande te continueren. De overheid heeft in de TPE aanzienlijke investeringen voorzien voor hoger onderwijs. Aanbeveling voor NGO's is om zoveel mogelijk aan te sluiten bij het netwerk van instanties dat zich met de uitvoering van TPE bezighoudt en daar ook fondsen aan te vragen. Door het belang van hogere educatie als manier van economische vooruitgang te onderstrepen, kunnen mogelijk meerdere (of, in het geval van Zezinho, opnieuw) sponsors worden gevonden. Voor Zezinho geldt dat de banden met de FGV universiteit Sao Paulo en andere universiteiten meer aangehaald kunnen worden. De "grootse uitdaging", de ongelijkheidssituatie in de samenleving, wordt hiermee een door NGO's, universiteiten en overheid gedeelde verantwoordelijkheid.

³⁷ <https://www.amnesty.nl/encyclopedie/positieve-actie-positieve-discriminatie-en-mensenrechten>

6.2 Discussie

Voor dit onderzoek zijn een literatuuronderzoek en een casestudy gebruikt om op basis van de CA het beleid van Braziliaanse NGO's bij toegang van de doelgroep tot hoger onderwijs te evalueren. Casa do Zezinho is als exemplarisch voorbeeld gebruikt. Bij drie andere Braziliaanse NGO's zijn de interventies op gebied van tertiair onderwijs eveneens bekeken. Deze NGO's zijn representatief voor de op educatie gerichte NGO's in Brazilië, voor zover zij zich ook met de toegang tot tertiair onderwijs bezighouden. Op basis hiervan kan gesteld worden dat bij een herhaling van het onderzoek de resultaten hetzelfde zouden zijn en dat daarmee de resultaten valide zijn.

Het onderzoek duidt erop dat de NGO's deels bijdragen aan de mogelijkheid voor de doelgroep om te studeren. Er is ruimte voor verbetering. Dit was te verwachten, omdat veel NGO's kampen met financiële tekorten en zich meer richten op het eveneens belangrijke primaire en secundaire onderwijs. Zezinho is een professionele organisatie met zeer capabele medewerkers, die de behoeften van de arme bevolking goed kennen. Ze worden echter geconfronteerd met een bijzonder complexe problematiek in de samenleving, waarbij voortdurend keuzes gemaakt moeten worden. Het op tertiair onderwijs gerichte programma is vanuit kostenoverweging tijdelijk gestopt. De voorkeur wordt gegeven aan beroepsopleidingen, waarmee direct inkomen kan worden gegenereerd. Dit is begrijpelijk, omdat de armoedesituatie onder de gemarginaliseerden zodanig ernstig is dat het vervullen van basisbehoeften als voeding en onderdak voorrang heeft. Daarnaast wordt gericht op de versterking van de wilskracht en het geloof in zichzelf van jongeren, die hiermee leren op hun eigen kracht en potentie te vertrouwen. De rest is min of meer aan hen zelf.

Dit onderzoek is een aanvulling op de bestaande literatuur over educatieve interventies van NGO's. Meer duidelijkheid over de programma's die ondersteunen bij het tertiaire onderwijs kan leiden tot nieuwe samenwerkingen en meer fondsen. NGO's kiezen ervoor geen onderscheid te maken tussen meisjes en jongens. Het onderzoek duidt er echter op dat het voor de doelgroep lastiger is om te studeren dan voor mannen. Het is daarom een belemmering dat er bij de onderzochte NGO's geen programma's bestaan die zich specifiek op vrouwen richten en de combinatie van studeren, werken en huishouden behandelen. Op basis hiervan zouden speciale programma's voor de doelgroep moeten worden ingezet. Dit naast een versterking (of herstart) van de bestaande ondersteunende diensten en een betere informatievoorziening aan studenten en naasten.

Hierbij moet wel rekening gehouden worden dat het onderzoek zich uitsluitend heeft gericht op een bepaalde bevolkingsgroep en een bepaald niveau onderwijs. Zodra de interventies van NGO's voor andere groepen en andere onderwijsniveaus worden geëvalueerd, zouden de resultaten mogelijk anders kunnen zijn. Hoewel de focus op de doelgroep ligt, wordt niet gesteld dat voor andere bevolkingsgroepen geen belang of problematiek kan gelden bij de toegang tot hoger onderwijs. Evenmin wil dit onderzoek stellen dat de problematiek voor alle leden van de doelgroep van toepassing is. Er zijn altijd positieve uitzonderingen. Om de scope van het onderzoek niet te breed te maken, is op deze elementen niet ingegaan. Hetzelfde geldt voor de welzijnsverhogende effecten van andere vormen van tertiair onderwijs.

Het advies is om, aanvullend op dit bureauonderzoek, een veldonderzoek uit te voeren bij een aantal op educatie gerichte Braziliaanse NGO's, waaronder Zezinho. Observaties en diepte-interviews met (voormalig) programmadeelnemers en afgestudeerden die een baan hebben gevonden, zijn hierbij een interessante optie. Het vervolgonderzoek zou nog meer kunnen focussen op de inhoud van de huidige interventies en zoeken naar aanvullende manieren van financiering. De contracten met de overheid, relaties met scholen en sponsors en de invloed van derden op de toelating op de universiteit kunnen nader worden onderzocht. De in dit onderzoek aanbevolen interventies kunnen tot slot in een paneldiscussie met verschillende belanghebbende groepen worden besproken. Ook kan aan de implementatie van de interventies handen en voeten worden gegeven. Het beleid wordt daarmee breed gedragen in alle delen van de Braziliaanse samenleving.

Literatuurlijst

- Acemoglu, D., Robinson, J., (2012). *Why nations fail: the origins of power, prosperity and poverty*. New York: Crown Publishers.
- Agénor, P.R., Canuto, O., (2013). Gender Equality and Economic Growth in Brazil. *Economic Premise*, no. 109. The Worldbank.
- Aksit, N., Hartsmar, N., Moraeus, L., (2008). *NGOs and higher education: Working together for citizenship education and the development of identities. CiCe guidelines*. London: Institute for Policy Studies in Education.
- Alkire, S., (2002). *Valuing Freedoms: Sen's Capability Approach and Poverty Reduction*. New York: Oxford University Press.
- Alkire, S., (2005). Why the Capability Approach? *Journal of Human Development*, 6:1.
- Alkire, S., (2007). *Choosing dimensions: the capability approach and multidimensional poverty*. Manchester: Chronic Poverty Research Centre.
- Altamirano, A., López-Calva, L.F., Soloaga, I., (2010). Inequality and teenagers' educational aspirations in urban Mexico. Regional Bureau of Latin America and the Caribbean-UNDP. El Colegio de México. *Documento de trabajo*, No. 7.
- Amnesty International, (2008). *Picking up the pieces. Women's experience of urban violence in Brazil*. London: Amnesty International.
<https://www.amnesty.org/en/documents/AMR19/001/2008/en/>. Geraadpleegd 10 mei 2017 om 13.29 uur.
- Anand, P., Hunter, G., Smith, R., (2005). Capaciteiten and well-being: evidence based on the Sen-Hussbaum approach to welfare. *Social Indicators Research* 74, pp. 9–55.
- Araujo, A.A., (2012). Access to higher education in Brazil with reference to Prouni. *Higher Education Studies*, 2(1), pp. 32-37.
- Azevedo, J.P., Favara, M., Haddock, S.E., Lopez-Calva, L.F., Müller, M., Perova, E., (2012). *Teenage Pregnancy and Opportunities in Latin America and the Caribbean. On teenage fertility decisions, poverty and economic achievement*. Washington: International Bank for reconstruction and development/The World Bank.
- Beets, G., (2007). De timing van het eerste kind: demografische aspecten en achtergronden. Uitstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem. *Raad voor de Volksgezondheid en Zorg*, pp. 33-45.
- Beltrao, K.I., Alves, J.E.D., (2009). Reversal of the gender gap in Brazilian education in the 20th century, *Cad. Pesqui.* vol.39, No. 136.

- Beyond 2015, (2013). Making education for all a reality. *Synthesis Paper from The Global Thematic Consultation on Education Beyond 2015*. www.beyond2015.org/sites/default/files/Beyond%202015-Education.pdf. Geraadpleegd 5 februari 2017 om 14.40 uur.
- Billet, S., (2009). Realising the educational worth of integrating work experiences in higher education. *Studies in Higher Education*, Vol. 34:7, pp. 827-843.
- Blankendaal, S., (2012). De universiteit krijgt een kleurtje. *Trouw*. <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/3308935/2012/08/31/De-universiteit-krijgt-een-kleurtje.dhtml>. Geraadpleegd op 24 januari 2017 om 22.29 uur.
- Bloom, D., Canning, D., Chan, K., Luca, D.L., (2013). Higher education and economic growth in Africa. *Harvard University*.
- Bloom, D., Hartley, M., Rosovsky, H., (2006). "Beyond Private Gain: The Public Benefits of Higher Education". In James J. F. Forest and Philip G. Altbach, eds., *International Handbook of Higher Education*.
- Campos, L., Andion, C., Serva, M., Rosetto, A., Assumpcao, J., (2011). Performance evaluation in Non-Governmental Organizations (NGOs): an analysis of evaluation models and their applications in Brazil. *Voluntas* 22, pp. 238–258.
- Casa do Zezinho, (2014). *Relatorio 2014. Associação Educacional e Assistencial Casa do Zezinho*. <https://www.casadozezinho.org.br/etica-e-transparencia.php>. Geraadpleegd op 21 april 2017 om 13.40 uur.
- Castro Martin, T., (1995). Women's education and fertility: results from 26 demographic and health surveys. *Studies in family planning*, vol. 26, no 4., pp. 187-202.
- Clark, G., (1998). Non-Governmental Organizations (NGOs) and politics in the developing world. *Political Studies*, XLVI, pp. 36-52.
- Connell, R.W., (1995) *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Coombs, S.P.H., Ahmed, M., (1974). *Attacking rural poverty: how nonformal education can help*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Da Silva, D., Guerra, O., Sperling, C., (2013). Sex education in the eyes of primary school teachers in Novo Hamburgo, Rio Grande do Sul, Brazil. *Reproductive Health Matters*, 21 (41), pp. 114-123.
- Davis, D.J., (1999), *Afro-Brazilians: Time for Recognition*. London: Minority Rights Group International.
- De Carvalho, J.E.C., (2007). How can a child be a mother? Discourse on teenage pregnancy in a Brazilian favela. *Culture, Health & Sexuality*, 9 (2), pp. 109-120.
- Doets, C., Esch, W. V., Houtepen, I., Visser, K., Sousa, J.D., (2008). *Palet van de non-formele educatie in Nederland*. 's-Hertogenbosch: CINOP.

- Fix, M., Arantes, P., Tanaka, G., (z.j.), The case of Sao Paulo, Brazil. *Sao Paulo: Laboratorio de Assentamentos Humanos de FAU-USP*.
- Freire, P., (2005). *Pedagogy of the oppressed. 30th anniversary edition*. New York, London: The Continuum International Publishing Group Inc./Ltd.
- Friedman, M., Friedman, R., (1980). *Free to choose: a personal statement*. New York: Harcourt, Brace and Jovanovich.
- Fukuda-Parr S., Hill R., (2002). The Network Age: creating new models for technical cooperation. In *Fukuda-Parr S., Lopes C., Malik K. (Eds.)*, pp. 185-202.
- Garrison II, J.W., (1996). Brazilian NGOs: from grassroots to national civic leadership. *Development in Practice*, Vol. 6, No. 3, pp. 250-254.
- Gasper, D., (2002). Is Sen's capability approach an adequate basis for considering human development? *Review of political economy* 14(4), pp. 435-461.
- George, G., (2016). Management Research in *AMJ*: Celebrating impact while striving for more. *Academy of Management Journal* 2016, Vol. 59, No. 6, pp. 1869–1877.
- Glewwe, P., Kassouf, A.L., (2012). The impact of the Bolsa Escola/Familia conditional cash transfer program on enrollment, dropout rates and grade promotion in Brazil. *Journal of Development Economics* 97, pp. 505-517.
- Guerreiro Osório, R., (2008). *Class, race and access to higher education in Brazil*. Research Institute Brasilia.
- Heilbron, M.L., Cabral, C.S., (2011). A new look at teenage pregnancy in Brazil, *Institute of Social Medicine, State University of Rio de Janeiro (IMS/UERJ), Rio de Janeiro, Brazil*, pp. 1-8.
- Hupperts, C., Poortman, B., (2005). *Aristoteles, Ethica Nicomachea*. Budel: Uitgeverij DAMON bv.
- IP, 2016. Häntze, B., Roodzant, M., Vos, K., (2016). *Breaking the cycle of poverty. Teenage pregnancies in Brazil*.
- Jochems, M., Joosten, R., (n.d.). *De gevalsstudie*. [http://www.cs.ru.nl/~tomh/onderwijs/om2%20\(2005\)/om2_files/syllabus/gevalsstudie.pdf](http://www.cs.ru.nl/~tomh/onderwijs/om2%20(2005)/om2_files/syllabus/gevalsstudie.pdf). Geraadpleegd op 21 april 2017 om 14.12 uur.
- Kabeer, N., (1999). Resources, agency, achievements: reflections on the measurement of women's empowerment. *Development and change*, vol. 30, pp. 435-464.
- Kearney, M., Levine, P., (2014). Income inequality and early non-marital childbearing. *Journal of Human Resources*, 49(1), pp. 1-31.
- Kenny, A., Camenzind, C., (2007). The Philani Experience: gender equality and empowerment of women in South Africa. *NAPA Bulletin* 27, Vol. 1, pp. 27-39.

- La Belle, T.J., (1982). Formal, nonformal and informal education: a holistic perspective on lifelong learning. *International Review of Education*, XXVIII, pp. 159-175.
- La Belle, T.J., (2000). The changing nature of non-formal education in Latin America. *Comparative Education*, 36:1, pp. 21-36.
- Lindert, K., Vincensini, V., (2010). Social policy, perceptions and the press: an analysis of the media's treatment of Conditional Cash Transfers in Brazil. *SP discussion paper*, No. 1008, Worldbank.
- Malpas, J., (2012). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.). [www.https://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/davidson/](https://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/davidson/). Geraadpleegd op 30 januari 2017 om 22.10 uur.
- Marques, C., Mendes, L., Mendes Jr., L., Garroux, D., (2013). *Caza. Uma matriz de muitos Zezinhos*. Sao Paulo: OZé Editora.
- McCann, B., (2008). *The throes of democracy: Brazil since 1989*. Nova Scotia: Furnwood Publishing Ltd.
- McCowan, T., (2004). The Growth of Private Higher Education in Brazil: implications for equity and quality. *Journal of Education Policy* 19, no. 4, pp. 452-472.
- McCowan, T., (2007). Expansion without equity: an analysis of current policy on access to higher education in Brazil. *Higher Education*, 53, pp. 579-598.
- Meulemeester, J.L., Rochat, D., (1995). A causality analysis of the link between higher education and economic development. *Economics of Education Review* (14) 4, pp. 251-361.
- Nagaoka, J., Roderick, M., Coca, V., (2009). *Barriers to college attainment. Lessons from Chicago*. The Consortium on Chicago School Research at the University of Chicago.
- Nussbaum, M., (2000). *Women and human development: the capabilities' approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Patrinos, H.A., Barrera-Orsoria, F., Guáqueta, J. (2009). *The role and impact of Public-Private Partnerships in education*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
- Peres, C.A., Rutherford, G., Borges, G., Galano, E., Hudes, E.S., Hearst, N., (2006). *Family Structure and Adolescent Sexual Behavior in a Poor Area of São Paulo, Brazil*, 42 (2), pp. 177-183.
- Rawls, J., (1999). *A theory of justice (Revised edition)*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Robeyns, I., (2003). Sen's capability approach and gender inequality: Selecting relevant capacities. *Feminist Economics*, 9(2-3), pp. 61-92.

- Robeyns, I., (2003). *The capability approach: an interdisciplinary introduction*. Training Course preceding the 3rd International Conference on the Capability Approach, Pavia, Italy, on 6 September 2003. <https://pdfs.semanticscholar.org/49fb/e60b5aa9152d3789e43b8991bc6034f24f49.pdf>. Geraadpleegd op 23 mei 2017 om 10.30 uur.
- Robeyns, I., (2006). Three models of education, rights, capacities and human capital. *Theory and Research in Education*, vol. 4, issue 1, pp. 69-84.
- Robeyns, I., Brighouse, H., (2010). Introduction: Social primary goods and capacities as metrics of justice. In H. Brighouse & I. Robeyns (Eds.), *Measuring justice: Primary goods and capacities*, pp. 1–13, Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press.
- Robeyns, I., (2012). Capability ethics. Forthcoming in: Hugh LaFollette and Ingmar Persson (eds.), *The Blackwell Guide to Ethical Theory (second edition)*, New York: Blackwells. Pre-editing version.
- Stephenson, J., Yorke, M., (1998). *Capability & Quality in Higher Education*. London: Kogan Page.
- Rose, P., (2009). NGO provision of basic education: alternative or complementary service delivery to support access to the excluded? *A Journal of Comparative and International Education*, 39:2, pp. 219-233.
- Sen, A., (1979). *Equality of what? The Tanner lecture on human values*. California: Stanford University.
- Sen, A., (1983). Poor, Relatively Speaking. *Oxford Economic Papers, New Series*, Vol. 35, No. 2, pp. 153-169.
- Sen, A., (1999). *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Sen, A., (2006). What do we want from a theory of justice? *Journal of Philosophy*, 103(5), pp. 215–238.
- Skidmore, T., (2004). Brazil's persistent income inequality: lessons from history. *Latin American Politics and Society* 46, Vol. 2, pp. 138.
- Sokoloff, K., Engerman, S., (2000). History lessons: institutions, factor endowments, and paths of development in the New World. *Journal of Economic Perspectives* 14, Vol. 3, pp. 220.
- Stromquist, N.P., (1997). *Increasing girls' and women's participation in basic education. Fundamentals of Educational Planning Series*, No. 56.
- Stewart, F., (2005). Groups and capabilities. *Journal of human development and capabilities*, 6 (2), pp. 185-204.
- Swanborn, P.G., (2002). *Basisboek sociaal onderzoek*. Amsterdam: Boom.

- Telles, E., (1994). Industrialization and racial inequality in employment: the Brazilian example. *American Sociological Review* 59, Vol. 1 (1994), pp. 48.
- Terzi, L., (2004). On education as a basic capability. *Draft paper prepared for the 4th international conference on the Capability Approach: enhancing human security, 5-7 September 2004, University of Pavia.*
- Tilak, J.B.G., (2005). "Are We Marching towards Laissez-faireism in Higher Education Development?" *Journal of International Cooperation in Education*, vol. 8 (1), pp. 153-165.
- Tilak, J.B.G., (2007). Post-elementary education, poverty and development in India. *International Journal of Educational Development* 27 (2007), pp. 435–445.
- Touchton, M., Borges Sugiyama, N., Wampler, B., (2017). Democracy at work: moving beyond elections to improve well-being. *American Political Science Review* 111 (1), pp. 68–82.
- Ulleberg, I., (2009.). *The role and impact of NGOs in capacity development. From replacing the state to reinvigorating education.* Paris: International Institute for Educational Planning.
- United Nations Educational, Scientific, & Cultural Organization, (2009). *Higher Education in Latin America and the Caribbean 2008.* <http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001917/191721e.pdf>. Geraadpleegd op 2 april 2017 om 20.40 uur.
- United Nations, (2013). *The millennium development goals report 2013.* <http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/report-2013/mdg-report-2013-english.pdf>. Geraadpleegd op 10 februari 2017 om 10.15 uur.
- United Nations, (2014). *Education for all global monitoring report 2013/4.* <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002256/225654e.pdf>. Geraadpleegd op 10 februari 2017 om 10.50 uur.
- United Nations, (2015). *The millennium development goals report 2015.* [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf). Geraadpleegd op 10 februari 2017 om 11.30 uur.
- United Nations, (2017). *Incheon declaration and framework for action for the implementation of Sustainable Development Goal 4.* <http://en.unesco.org/world-education-forum-2015/incheon-declaration>. Geraadpleegd op 2 februari om 18.30 uur.
- Unterhalter, E., (2005). Global inequality, capacities and social justice: the Millennium Development Goal for gender equality in education. *International Journal of Educational Development* 25, pp. 111-122.
- Unterhalter, E., Vaughan, R., Walker, M., (2007). Artikel geschreven voor Human Development and Capability Association (HDCA). *Prospero*.
- Unterhalter, E., Carpentier, V., (2010). *Universities into the 21st century. Global inequalities and higher education. Whose interests are we serving?* Basingstoke: Pallgrave Macmillan.

- Unterhalter, E., Vaughan, R., Smail, A., (2013). Secondary and higher education in the post 2015 framework. *Compare*, 43 (6), pp. 817–822.
- Unterhalter, E., (2014) Measuring education for the Millennium Development Goals: reflections on targets, indicators, and a post-2015 framework, *Journal of Human Development and Capaciteiten*, 15:2-3, pp. 176-187.
- Veras Soares, F., Perez Ribas, R., Guerreiro Osório, R., (2007). Evaluating the impact of Brazil's Bolsa Familia: Cash Transfer Programmes in comparative perspective. *IPCEvaluationnote. International Poverty Centre, No. 1.*
- Verschuren, P.J.M., Doorewaard, J.A.C.M., (2007). *Het ontwerpen van een onderzoek (4e druk)*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Walker, M., Unterhalter, E., (2007). The capability approach: its potential for work in education. In M. Walker & E. Unterhalter (Eds.), *Amartya Sen's capability approach and social justice in education*, pp. 1–18. New York: Palgrave Macmillan Ltd.
- Webber, K.L., Calderon, A.J., (2015). *Institutional research and planning in higher education. Global contexts and themes*. New York: Routledge.
- Wells, T., (n.d.). The capability approach. *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. <http://www.iep.utm.edu/>. Geraadpleegd op 31 januari 2017 om 12.01 uur.
- Williamson, B., (1991). Just holding the line? Education policies to combat poverty. *British Journal of Sociology of Education*. Vol.12, No. 3.

Bijlagen

1. Demografische samenstelling Brazilië

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de demografische samenstelling van de Braziliaanse bevolking.

Leeftijdsgroepen	%	Gender	%
0-9	16,0	Mannen	48,7
10-14	9,4	Vrouwen	51,3
15-19	9,1	Totaal	100,0
20-24	8,9	Ras/huidskleur	%
25-29	8,5	Autochtoon (indígena)	0,3
30-39	14,8	Blank (branco)	49,0
40-49	13,2	Zwart (preto)	7,2
Ouder dan 50	20,1	Geel (amarelo)	0,5
Totaal	100,0	Gemengd (pardo)	43,0
		Totaal	100,0

Bron: Nationale Enquête onder Huishoudens (PNAD), 2006-2008, <http://www.ibge.gov.br/home/>

2. Basislijst capaciteiten

Onderstaand wordt een overzicht gegeven van basiscapaciteiten die kunnen dienen voor het evalueren van sociaal beleid (Robeyns, 2003).

1. Leven en lichamelijke gezondheid: in staat zijn om fysiek gezond te zijn en een leven te genieten van normale duur.
2. Mentaal welzijn: in staat zijn om mentaal gezond te zijn.
3. Lichamelijke integriteit en veiligheid: in staat zijn om beschermd te worden tegen elke soort van geweld.
4. Sociale relaties: in staat zijn om deel uit te maken van sociale netwerken en sociale steun te geven en ontvangen.
5. Politieke empowerment: in staat zijn om deel te nemen aan en een eerlijk aandeel van invloed te hebben op politieke besluitvorming.
6. Educatie en kennis: in staat zijn om opgeleid te worden en kennis te gebruiken en te produceren.
7. Huishoudelijk werk en zorg: in staat zijn om kinderen op te voeden en te zorgen voor anderen.
8. Betaald werk en andere projecten: in staat zijn om op de arbeidsmarkt te werken en projecten te starten, inclusief artistieke.
9. Bescherming en omgeving: in staat zijn om beschermd te worden en in een veilige en aangename omgeving te zijn.
10. Mobiliteit: in staat zijn om mobiel te zijn.
11. Ontspanningsactiviteiten: in staat zijn om deel te nemen aan ontspanningsactiviteiten.
12. Tijdsautonomie: in staat zijn om autonomie te hebben wat betreft de invulling van tijd.
13. Respect: in staat zijn om gerespecteerd te worden en respectvol behandeld te worden.
14. Religie: in staat zijn om te kiezen wel of niet volgens een religie te leven.

3. Vragenlijst Casa do Zezinho

RSM Erasmus University Rotterdam
PTO MScBA
Thesis Karina Vos
8 March 2017

Subject: access to university of women from low socioeconomic classes in Brazil and the support of NGO's (non-governmental organizations).

Goal: evaluate educational programs of Brazilian NGO's from a normative viewpoint, based on the Capability Approach from Amartya Sen, leading to recommendations.

QUESTIONS

1. Qual é a base da sua política educacional? Acordos gerais com ONGs, e quais os objetivos de Desenvolvimento do Milênio das Nações Unidas, crenças pessoais, e outros?

R:

A base da pedagogia do Arco Íris está no fomento do convívio social, valorização dos valores humanos, do fortalecimento dos vínculos, na compreensão da criança, do jovem ou do adulto enquanto ser único, com suas necessidades específicas, sonhos, medos e projetos. Assim como, na participação cidadã de todos os atendidos diretos e indiretos (famílias), com base na premissa de que precisa haver conhecimento e entendimento dos direitos e deveres.

Através da educação social, a Casa do Zezinho integra uma rede de relações que a complementa e qualifica mais ainda os seus serviços, visto que dentro do seu Programa Pedagógico dialoga com equipe de multiespecialidades de formação acadêmica, a fim de assegurar a visão e a integração sistêmica, e para realizar por meio de atividades socioeducativas práticas inovadoras, vez que a primeira grande rede formada está na consolidação dessa equipe.

Em um segundo momento... A rede de equipamentos públicos é a extensão que favorece complementariedade, conforme a necessidade que demanda uma especialidade ou intervenção das áreas de assistência social, educação, segurança entre outras.

A instituição visa cotidianamente gerar condições para que todos façam suas escolhas e caminhem com autonomia de pensamento e de ação para superar os obstáculos da pobreza e para reconhecer as possibilidades de superação a curto, médio ou longo prazo de determinados desafios, riscos e vulnerabilidades sociais.

2. Você conhece a Abordagem de Capacidade de Amartya Sen? Você aplicá-lo de alguma forma?

R: Não.

3. Você tem algum programa especial que oferece suporte para as meninas entrarem na Universidade?

(escolaridade, formação, ajuda no preenchimento de formulários de acesso).

R: Não temos nenhum Programa de auxílio ao ingresso a Universidade, porém sempre que necessário, os colaboradores da Casa auxiliam no preenchimento de formulários de acesso.

4. Se sim, qual o nome e a duração desse programa?

R: Não se aplica à nossa Instituição.

5. Quais as características desse programa?

R: Não se aplica à nossa Instituição.

6. Qual objetivo final do programa?

R: Não se aplica à nossa Instituição.

7. Como esse projeto foi fundado? Quem são os patrocinadores?

R: O projeto de saúde da Casa do Zezinho iniciou em meados de 2004 através do voluntariado de alguns profissionais da área da saúde como, acupunturistas, naturopatas, médicos, entre outros, que prestavam atendimentos as crianças e jovens matriculados em nossa Instituição. Posteriormente tais atendimentos se estenderam as pessoas da comunidade do em torno da Casa aos sábados, que compareciam em uma quantidade cada vez maior, devido à imensa defasagem do sistema público de saúde da região, o que contribuiu com o sucesso do Projeto e chamando a atenção de empresas como Instituto Nissan, Laboratório Pfizer, Fundação Nestlé, Brazil Foundation, entre outras, quanto a efetivação do Projeto com apoio financeiro, proporcionando a contratação de uma equipe transdisciplinar no intuito de oferecer atendimentos e informações suficientes para uma melhor qualidade de vida e bem estar. A equipe é composta de dois seguimentos, o Clínico que atua nos atendimentos de saúde individual e/ou em grupos, assim como o Pedagógico, que traz informações diversas dentro da Educação em saúde em formato de Oficinas como as de Sexualidade e o Uso de substâncias psicoativas como álcool e drogas.

8. Qual a quantidade de meninas e meninos que participam desse programa por ano?

R: No ano de 2016 em média 450 jovens.

9. Qual a média de idade deles?

R: Os participantes de tal Oficina têm entre 12 a 21 anos.

10. Em geral, quais são os cursos que as meninas escolhem?

R: Roda de Conversas temáticas (que considerem a pauta trazida por elas). E geralmente os diálogos abordam a desigualdade de gêneros, o desejo de se emanciparem precocemente por compreenderem que seus responsáveis legais não dispõem de um convívio próximo e atencioso. Existe um forte trabalho realizado com as famílias – no sentido de sensibilizar os responsáveis para a importância da presença de qualidade. Geralmente, entre os assuntos também estão a questão da identidade – auto estima...

É um público que procura atividades de artes e esportes também.

11. E os meninos?

R: Área de Gastronomia e esportes.

Ao contrário das meninas costumam dialogar pouco a respeito das questões pessoais e desejam menos, as oficinas geradas para debate e reflexão a respeito dos assuntos elencados no projeto idealizado para a juventude Casa do Zezinho. Têm menor participação nos grupos interativos.

12. O que é preciso para entrar na Universidade?

R: Atualmente o sistema de educação de nível superior no Brasil se dá através de um processo denominado “Vestibular”, sendo este uma avaliação do nível de ensino do candidato para que possa integrar na Universidade.

13. O que buscam as meninas com o acesso a Universidade?

R: Melhorar as condições de vida, assim como uma profissão e colocação no mercado de trabalho.

14. O acesso a Universidade é muito caro?

R: Sim, muitos trabalham apenas para pagar os estudos.

15. É possível estudar online?

R: Alguns cursos já se encontram disponível para ensino a distância em plataformas online.

16. Qual o meio de transporte eles usam para ter acesso a Universidade?

R: O transporte público é o meio de transporte mais utilizado.

17. As meninas tem o apoio familiar para estudar?

R: Em alguns casos sim, isso dependerá muito do contexto familiar.

18. As meninas têm maiores dificuldades de acesso aos estudos que os meninos?

R: Atualmente as condições de ensino são iguais para ambos os gêneros, exceto em alguns casos como gestação na adolescência que acaba impactando mais a vida da menina.

19. As meninas de classes sociais mais baixas têm mais dificuldades do que as meninas de classe social mais alta para acessar os estudos? Por quê?

R: Não.

20. Quais são os maiores obstáculos para os garotos para entrar na Universidade?

R: As condições financeiras das famílias que muitas vezes fazem com que os meninos priorizem a busca por um emprego no intuito de contribuir com as despesas mensais da casa.

21. O que é preciso melhorar, para que pessoas de classe mais baixa tenham acesso a Universidade?

R: Mobilização das instituições para a efetuação de parcerias com esse intuito. Para conseguir uma bolsa integral ou de 50% é preciso contar com indicações de pessoas influentes na área, ou provar que está abaixo da linha da pobreza apresentando uma documentação extensa. Muitos desistem de insistir.

A Casa do Zezinho as vezes contata universidades com o intuito de favorecer o acesso ao mundo acadêmico, ou dialoga com parceiros institucionais para tentar apoio financeiro.

22. Vocês oferecem alternativas para aqueles que não conseguem entrar na Universidade?

R: Não se aplica nossa Instituição.

23. Qual é o efeito sobre sua motivação para melhorar suas vidas quando não conseguem entrar na Universidade?

R: Não temos essa prioridade no trabalho desenvolvido com os jovens.

24. Vocês apoiam financeiramente os estudos dos meninos e meninas?

R: Não.

25. Se não. Onde eles conseguem apoio?

R: Eles estudam na rede pública ou estadual de ensino.

26. Existe alguma ajuda governamental, financeira ou de outra natureza?

R: Sim

Convênio com Prefeitura da Cidade de São Paulo através da SMADS – SCFV CCA e CJ Casa do Zezinho (20%) da verba.

27. Quais as universidades eles se candidatam? Publicas ou privadas?

R: Na maioria dos jovens sonham com a universidade pública. Os que buscam a universidade privada – têm a meta de conseguir bolsa.

28. As Universidades oferecem bolsa?

R: Algumas.

29. Você tem parceria com alguma Universidade?

R: Sim. Mas, apenas para que os graduandos matriculados estagiem na Casa do Zezinho por um nº de horas específico – e conheçam a Pedagogia Social implantada pela presidente Dagmar Rivieri – a Tia Dag!

Os cursos são Pedagogia, Psicologia, Educação Física, Serviço Social e Artes.

30. O que vocês sabem sobre a UFABC?

R: Seria geração de soluções colaborativas e informações úteis para a comunidade acadêmica? Vocês podem nos ajudar com mais esclarecimentos?

31. O que vocês sabem sobre o ProUni?

R: É um programa que favorece bolsas para ingresso no mundo acadêmico. Já trabalhamos em parceria!

32. Quantas meninas ingressam na Universidade com a ajuda da casa do Zezinho?

R: Em 2016 – 3 jovens - adultas

33. Quanto de crescimento vocês tiveram nos últimos 5 anos?

R: Em qual contexto?

Fortalecimento da gestão institucional – amadurecimento para refletir a respeito de suas diretrizes, em consonância com a realidade dos tempos e do público assistido.

Ampliação do trabalho institucional com a rede. Há maior conhecimento a respeito da Casa do Zezinho procura para parcerias, seguida de ações que refletem o olhar para cada caso – com referência a especialidade e com base na meta do atendimento integral às questões colocadas, seja na REDE COM A SAÚDE, EDUCAÇÃO ou ASSISTÊNCIA SOCIAL.

Participação da comunidade de famílias na instituição. Realização de seu projeto de vida/ cursa universidades/ estão mais bem informados.
Redução de queixas de evasão escolar.

34. Qual o numero de meninas que terminam a Universidade?

R:

Não tutoramos o nosso público. Quando a jovem nos procura para compartilhar os resultados do seu projeto de vida, se estão bem sucedidos ou não, aí ficamos sabendo a respeito. Quando tínhamos um curso pré- vestibular implantado na Casa do Zezinho – como projeto no período noturno, essa questão entre outras referidas ao universo acadêmico era uma prioridade acompanhar. Fazíamos a manutenção do vínculo com a finalidade de saber se a experiência estava correspondendo às expectativas. A faixa etária de atendimento se dava a partir dos 18 anos.

Finalizamos o projeto por falta de patrocínio.

35. Em toda sua história, tem algum caso de sucesso que queira compartilhar?

R: Sim. Existem vários.

Um jovem que se sobressaiu em sua participação nas atividades da Casa do Zezinho – iniciou estágio remunerado nas instalações pedagógicas. Posteriormente fora convidado a fazer carreira na área de Comunicação e Marketing, atuou por quase dois anos e hoje está de volta a área educacional. É profissional efetivado aqui - educador físico e está muito feliz.

36. O que vocês podem melhorar para aumentar o apoio?

R: Conseguir verba específica para a Planilha do Projeto que visava a formação de jovens – com intuito de prepara-los para prestar o vestibular.

37. O que você precisa para dar mais suporte?

(dinheiro, mais professores, materiais, etc)

Patrocínio específico para pensar em profissionais que atendam a essa demanda e monitorem os resultados.

38. Você acha que estudar na universidade é uma forma de combater a desigualdade de gênero? Não digo combater, mas, ampliar conhecimentos e atualizar o perfil da mulher e dos tempos atuais.

39. Você acha que estudar na universidade é uma forma de combater a pobreza?

Não.

40. Você acha que estudar na universidade leva as mulheres a mais felicidade?

Pode levar... Mas, não é a única referência de satisfação.

41. Como vocês enxergam o futuro das mulheres no Brasil?

Cada vez mais emancipadas e na luta pela igualdade de gênero, autoria dos caminhos de vida – via liberdade para fazer escolhas.

42. Qual é, de acordo com você, o valor agregado da educação acadêmica para as mulheres no Brasil?

Grau máximo! Representa a libertação de antigos padrões.

43. Esse assunto já foi pesquisado antes? Em caso afirmativo, existe uma cópia da pesquisa disponível?

Não.

44. Tem alguma coisa que vocês gostariam de acrescentar que eu não perguntei?

Não, agradecida.

45. Caso eu precise fazer mais perguntas em outro estagio da minha tese, posso fazer?

Depende do tema e se o mesmo está sob as nossas condições de formação. Contate-nos, por favor.

Thank you so much for your time and help!!

After finishing my thesis I will send you a copy of it

Vertaling antwoorden van het Portugees in het Engels

1. What is the basis of your educational policy; general agreements NGO's, Millennium Development Goals of the United Nations, personal believes, other?

The basis of the Rainbow pedagogy is to foster social life, to value human values, to strengthen ties, to understand the child, the young person or the adult as a unique being, with their specific needs, dreams, fears and projects. As well, with the participation of all direct and indirect caregivers (families), based on the premise that there must be knowledge and understanding of rights and duties.

Through social education, Casa do Zezinho integrates a network of relationships that complements and further qualifies its services, since within its Pedagogical Program it dialogues with a team of multispecialties of academic formation, in order to ensure the systematic integration of our vision and to realize innovative practices through socio-educational activities, since the first great network formed is in the consolidation of this team.

Beside this, the public equipment network is the extension that favors complementarity, according to the need that requires a specialty or intervention of the areas of social assistance, education, security, among others.

The institution aims at generating conditions for everyone to make their choices and walk with autonomy of thought and action to overcome the obstacles of poverty and to recognize the possibilities of overcoming in the short, medium or long term certain challenges, risks and social vulnerabilities.

2. Do you know the Capability Approach of Amartya Sen? Do you apply it in some way?

No.

3. Do you have a special program that supports women towards the entrance to the university? (schooling, training, help with filling in entrance forms, etc.)?

We do not have any university entrance assistance program, but whenever necessary, the employees of Casa do Zezinho assist in completing access forms.

4. If so, what is the name and duration of this program?

It does not apply to our institution.

5. What does the program look like?

It does not apply to our institution.

6. What is the eventual goal of the program?

It does not apply to our institution.

7. How is the program funded? Who are the sponsors?

Casa do Zezinho's health project began in mid 2004 through the volunteer work of some health professionals such as acupuncturists, naturopaths, physicians, among others, who provided care to children and young people enrolled in our institution. Subsequently, these visits extended to the people of the community around the House on Saturdays, who attended in an increasing amount, due to the immense lag of the public health system of the region, which contributed to the success of the project and drawing attention of companies such as the Nissan Institute, Pfizer Laboratory, Nestlé Foundation, Brazil Foundation, among others, as to the effectiveness of the project with financial support, providing the hiring of a transdisciplinary team in order to offer sufficient information and assistance for a better quality of life and well being. The team is composed of two segments: the Clinic that attends to the health care of individuals and/or groups, and the Pedagogical, that supplies different information within health care education by workshops, such as sexuality and substance use of psychoactive drugs.

8. How many girls follow the program every year and how many men?

In the year 2016 an average of 450 young people.

9. What are their ages?

Participants of the workshops are between 12 and 21 years old.

10. Which studies do the girls want to follow at the university, in general?

Wheel of thematic conversations (that consider the agenda brought by them). The dialogues usually address gender inequality, the desire to emancipate themselves early because they understand that their legal guardians do not have a close and caring relationship.

There is much work done with families - in order to sensitize those responsible for the importance of the presence of quality. Generally, among the issues are also the question of identity and self-esteem.

It is an group that reaches out to arts and sports activities as well.

11. And the boys?

The area of gastronomy and sports.

Unlike the girls, they usually talk little about personal issues and want less, the workshops generated for debate and reflection on the issues listed in the project designed for the youth Casa do Zezinho. They have less participation in interactive groups.

12. What is needed to access university?

Currently the system of higher education in Brazil is through a process called "entrance exams", this being an evaluation of the level of education of the candidate to be able to apply to the university.

13. What do the girls want to achieve by studying?

Improve living conditions, as well as a profession and job placement.

14. Is it expensive for them to study?

Yes, many work just to pay for their studies.

15. Can they study online?

Some courses are already available for distance education in online platforms.

16. How do they get to the university (car, metro) or can they study online?

Public transportation is the most commonly used means of transportation.

17. Do families in general encourage their daughters to study?

In some cases yes, this will depend a lot on the family context.

18. Is it more difficult for women than for men to study? Why?

Currently the teaching conditions are the same for both genders, except in some cases as a teenager pregnancy that ends up impacting the girl's life more.

19. Is it more difficult for women from low socioeconomic classes than for those from higher classes to study? Why?

No.

20. What other obstacles can they be confronted with when trying to enter university?

The financial conditions of the families that often make the boys prioritize the search for a job in order to contribute to the monthly expenses of the household.

21. What is needed to improve the access to university for girls from lower classes?

Mobilization of institutions for the realization of partnerships for this purpose. To get a full scholarship or a 50% scholarship, you need to have a list of influential people in the area, or prove that you are below the poverty line with extensive documentation. Many give up insisting.

Casa do Zezinho sometimes contacts universities with the aim of promoting access to the academic world, or dialogues with institutional partners to seek financial support.

22. Do you offer alternatives when they do not succeed in entering? What kind of alternatives?

It does not apply to our institution.

23. What is the effect on their motivation to improve their lives when they do not succeed in entering?

We do not have this priority in our work with young people.

24. Do they get financial support from you with their studies?

No.

25. If not, how do they get the finances?

They study in the public or state teaching network.

26. Is there any governmental financial or other aid?

Yes. Agreement with the City Hall of the City of São Paulo through SMADS - SCFV CCA and CJ Casa do Zezinho (20%) of the budget.

27. Which universities do they apply for? State or private?

Most young people dream about the public university. Those who seek the private university have the goal of getting a scholarship.

28. Is there any help (scholarship f.e.) from the university itself?

Some.

29. Do you have forms of cooperation with certain universities?

Yes. But just so that the enrolled graduates can practice at Casa do Zezinho for a specific number of hours - and know the Social Pedagogy implemented by President Dagmar Rivieri - Auntie Dag!

The courses are Pedagogy, Psychology, Physical Education, Social Work and Arts.

30. What do you know about UFABC?

It is a program that favors scholarships to enter the academic world. We have already worked in partnership!

31. What do you know about ProUni?

Would it be generating collaborative solutions and useful information for the academic community?

Can you help us with more clarifications?

32. How many women enter university each year, with your help?

In 2016 - 3 young adults.

33. Has the amount increased in the last 5 years? How much?

In what context?

-Strengthening of institutional management - maturity to reflect on its guidelines, in line with the reality of the times and the public attended.

- Extension of institutional work with the network. There is more knowledge about Casa do Zezinho looking for partnerships, followed by actions that reflect the look of each case - with reference to the specialty and based on the goal of full care of the questions, whether in the Network with Saudi, Education or Assistance Social.

-Participation of the community of families in the institution. Realization of your life project / courses / universities are better informed.

- Reduction of school dropout complaints.

34. Do you know how many of the girls finished university?

We do not tutor our youth. When a young woman asks us to share the results of her life project, whether they are successful or not, we learn about it.

When we had a pre-college course at Casa do Zezinho as a night project, this issue among others referred to the academic world as a priority to follow. We kept the bond in order to know if the experience met expectations. The age range of care was given from the age of 18. We finished the project for lack of sponsorship

35. Do you know how many of them got a job after finishing university?

Yes. There are several.

A young man who excelled in his participation in the activities of Casa do Zezinho started a paid internship in the pedagogical facilities. Later he was invited to make a career in the area of Communication and Marketing, he worked for almost two years and today he is back in the educational area. He is a professional accomplished here, a physical educator and he is very happy.

36. What things could be improved in your program?

To obtain specific funding for the Project Vagalume that aimed at the formation of young people in order to prepare them for the entrance exam.

37. What do you need for it to improve (money, time, more teachers, studybooks, etc.)?

Specific sponsorship to think about professionals who meet this demand and monitor the results.

38. Do you think studying at the university is a way to battle gender inequality?

I would not call it a battle, but expand knowledge and update the profile of women to current times.

39. Do you think studying at the university is a way to battle poverty?

No.

40. Do you think studying at the university leads for the women to more happiness?

It may. But, it is not the only way to satisfaction.

41. How do you see the future of women in Brazil?

Increasingly emancipated and in the struggle for gender equality, authority of the path of life, via the freedom to make choices.

42. What is, according to you the added value of academic education for women in Brazil?

Highest added value! It represents the liberation of old patterns.

43. Has this subject been researched before? If so, is there a copy of the research available?

No.

44. Are there things that I forgot to ask?

No.

45. Could I ask additional questions at a later stage, if needed?

It depends on the subject and whether it is under our training conditions. Contact us, please.

